

Naam: Niek Joosse

Studentnummer: 350672

E-mail: 350672nj@eur.nl

Telefoonnummer: 06-26742550

Begeleidster: Dr. Els Jacobs

Datum: 28-07-2016

Master Thesis

Afrikaanse Droom

De handel van Henry P. Kerdijk en Lodewijk Pincoffs in Afrika, 1857-1879

Inhoudsopgave

Introductie	2
Probleemstelling	3
Relevantie	4
Historiografie	5
Slavenhandel en imperialisme	10
Bronkritiek	15
Geschiedenis van de handel van Kerdijk & Pincoffs	17
Hoe wordt er gehandeld in Afrika	17
West-Afrika	19
Zuidwest-Afrika	21
De geschiedenis van Kerdijk & Pincoffs	23
Het belang van palmolie	28
Conclusie	31
Andere firma's in Afrika	33
Andere Nederlandse firma's	33
Britse firma's	37
Firma's uit overige Europese landen	39
Conclusie	41
Verloop van de handel van Kerdijk & Pincoffs	43
Lodewijk Kerdijk en Willem Aarts	43
Kritiek van Onno Zwier van Sandick	46
Rapport voor de Hoge Raad	47
Conclusie	49
Conclusie	51
Literatuurlijst	55

Introductie

In mei 1879 schudt Rotterdam op zijn grondvesten. De op het oog zo succesvolle Afrikaansche Handelsvereniging blijkt tien miljoen gulden schuld te hebben. Op 17 mei worden de firma en de daaraan verbonden firma Kerdijk & Pincoffs failliet verklaard. De twee directeurs, beide gerespecteerde handelaren en zeer actief in het Rotterdamse bedrijfsleven, zijn dan allebei naar het buitenland gevlucht. Henry P. Kerdijk vlucht naar Antwerpen, maar wordt daar na een mislukte zelfmoordpoging opgepakt en uitgeleverd aan Nederland. Lodewijk Pincoffs vlucht met zijn gezin naar de Verenigde Staten.¹

In 1857 begint Kerdijk & Pincoffs met de handel in de Golf van Guinea, in dit werk aangeduid als West-Afrika, en aan de kust rondom de monding van de Congo-rivier, hier aangeduid als Zuidwest-Afrika (zie Afbeelding 1). De nadruk van de handel ligt op Zuidwest-Afrika met als middelpunt de handelspost of factorij in Banana aan de monding van de rivier. Langs de kust van de tegenwoordige Democratische Republiek Congo, Republiek Congo en het noorden van Angola worden handelsposten gevestigd. In West-Afrika zijn de grenzen van het handelsgebied minder duidelijk. Er is in ieder geval bekend dat de schepen van Kerdijk & Pincoffs varen naar de Goudkust (tegenwoordige Ghana) en het gebied rondom de monding van de Nigerdelta, waar tenminste één handelspost gesticht wordt. In 1868 gaat de Afrikaanse handel van de firma op in de naamloze vennootschap Afrikaansche

AFBEELDING 1: HANDELSGEBIEDEN KERDIJK & PINCOFFS

¹ Bram Oosterwijk, *Ik verlang geen dank; Lodewijk Pincoffs (1827-1911)* (Uitgeverij Douane, Rotterdam, 2011) 159-178.

Handelsvereniging. De zaken lijken goed te gaan: het bedrijf is de enige Nederlandse firma die handelt in Zuidwest-Afrika, en breidt zich gestaag uit. Dus wat gaat er mis? De handel van de firma groeit in omvang maar niet in stabiliteit. De schuld wordt gegeven aan de 'aard van de handel.' Deze zou 'riskant en ingewikkeld' zijn, en door een aantal tegenslagen tijdens de jaren 1870 zou de handel tegenvallen. Om het vertrouwen van de investeerders te behouden worden hoge dividenden uitgekeerd en de boekhouding vervalst. Er zou al vanaf 1870 gefraudeerd worden, en uiteindelijk leidt het tot de val van het bedrijf. Na het faillissement wordt in 1880 een doorstart gemaakt in de Nieuwe Afrikaansche Handels-Vennootschap, welke actief blijft tot 1982.²

Er komt een opvallende tegenstrijdigheid aan het licht als het belangrijkste handelsproduct van Kerdijk & Pincoffs, palmolie, onder de loep wordt genomen. Palmolie is sinds de slavenhandel is afgeschaft gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw het belangrijkste exportproduct in West- en Zuidwest-Afrika. Kerdijk & Pincoffs is de belangrijkste Nederlandse importeur van palmolie na 1850. Bovendien is er in Europa een grote vraag naar palmolie. Nederlandse firma's worden samen met de Britse als meest succesvol in de handel in palmolie genoemd.³ Als Nederlandse firma's zo succesvol zijn, en Kerdijk & Pincoffs is de enige Nederlandse firma in Zuidwest-Afrika, waarom mislukt de handel dan?

Probleemstelling

Deze tegenstrijdigheid is echter nooit onderzocht. Hoe is het mogelijk dat Kerdijk & Pincoffs zo veel verlies lijdt aan deze zo veelbelovende handel? Om dit te onderzoeken is de centrale vraag van deze master thesis:

“Waarom mislukt de handel van Kerdijk & Pincoffs en de Afrikaansche handelsvereniging aan de kust van West- en Zuidwest-Afrika tussen 1857 en 1879?”

Om tot het antwoord van deze vraag te komen worden de volgende deelvragen behandeld. De deelvragen betreffen dezelfde gebieden en periodisering als gegeven in de centrale vraagstelling. Waar nodig zal in de vragen een ander tijdsbestek besproken worden om een zo volledig mogelijk beeld van de situatie te kunnen geven.

“Wat is de geschiedenis van de handel van Kerdijk & Pincoffs?”

Met deze vraag wordt de achtergrond van de handel in een zo breed mogelijke zin uiteengezet. Hierbij wordt gekeken naar de geschiedenis van de firma zelf, de manier van handelen, de handelsgeschiedenis van West- en Zuidwest-Afrika en de geschiedenis van de palmolie als Europees en Afrikaans handelsproduct.

² H.L. Wesseling, 'The Netherlands and the partition of Africa', *The journal of African History* 22, 4 (1981) 495-500.

³ John E. Flint, *The Cambridge history of Africa; volume 5 c. 1790-1870* (1978) 260-262.

“Hoe vergaat het andere Europese handelaren?”

Kerdijk & Pincoffs is niet de enige handelsfirma actief in de twee gebieden. Zowel andere Nederlandse als buitenlandse handelshuizen handelen hier in de negentiende eeuw. Hoe vergaat het deze huizen, en wat zegt dit over het verloop van de handel van Kerdijk & Pincoffs?

“Hoe verloopt de handel van Kerdijk & Pincoffs?”

Met deze vraag wordt de handel van Kerdijk & Pincoffs onderzocht, om het verschil tussen het faillissement en het succes van Nederlandse handel in palmolie te kunnen verklaren. Bij deze vraag zal de nadruk liggen op reisjournalen van werknemers van de firma en de cijfers van de firma zover bekend.

In dit onderzoek wordt zowel over de firma gesproken als ‘Kerdijk & Pincoffs’ als ‘Afrikaansche Handelsvereniging’. Kerdijk & Pincoffs blijft na 1868 bestaan als onderdeel van de Afrikaansche Handelsvereniging. Voor het doel van deze thesis is er weinig verschil tussen deze namen op de periodisering na. Hierom zullen ze inwisselbaar gebruikt worden. Gebruik van ‘Afrikaansche Handelsvereniging’ zal vooral voorkomen als expliciet de firma na 1868 bedoeld wordt. Daarnaast komt in dit onderzoek de term ‘legitieme handel’ regelmatig voor. Dit is een Westers concept voor de Europese handel in Afrika die niet de illegale slavenhandel betreft. In de Afrikaanse staten zelf is de slavenhandel legaal.⁴ Het concept ‘legitieme handel’ slaat alleen op het Europese standpunt en is dus een eurocentrisch concept. Omdat de term bekend is en meteen duidelijk maakt over welke handel gesproken wordt, wordt deze in dit werk gebruikt.

Relevantie

Het is opvallend dat een tegenstrijdigheid als die van het faillissement van Kerdijk & Pincoffs en de literatuur over palmolie nog niet eerder aangekaart is. Dit komt waarschijnlijk omdat er tot op heden geen diepgaand onderzoek is gedaan naar de Nederlandse handel in West- en Zuidwest-Afrika in de negentiende eeuw. Dit onderzoek zal daar een eerste opzet voor vormen. Er zijn enkele onderzoeken die de firma bespreken. Deze gaan veelal voorbij aan de tegenstrijdigheid, hoewel deze er wel expliciet of impliciet in naar voren komt. Deze beschrijvingen zijn hierdoor incompleet en onduidelijk. Het doel van deze thesis is dit gat aan informatie te vullen en de tegenstrijdigheden weg te nemen. Ook over andere Europese handelshuizen in het gebied is relatief weinig geschreven. Wat dit betreft betreedt dit onderzoek zich op onontgonnen gebied. Deze geschiedenis is mogelijk van minder belang voor de

⁴ Ralph A. Austen, *African economic history; internal development and external dependency* (London, New Hampshire, 1987) 97.

geschiedenis van de Europese landen, voor de gebieden in Afrika waren er verstrekkende gevolgen. Zoals verderop besproken zal worden, hebben de Europese handelsrelaties een belangrijke invloed op de verdeling van Afrika tijdens de Conferentie van Berlijn in 1884/5, en de rol die Nederland hierin speelt. Bovendien heeft de handel in palmolie grote gevolgen voor de ontwikkeling van de Afrikaanse economie.

Historiografie

Kerdijk & Pincoffs en de Afrikaansche Handelsvereniging

Er is tot op heden weinig onderzoek verricht naar de handel Kerdijk & Pincoffs, de Afrikaansche Handelsvereniging, de Nieuwe Afrikaansche Handels-Vennootschap of de Nederlandse handel in West- en Zuidwest-Afrika in de negentiende eeuw in het algemeen. Er zijn een aantal onderzoeken naar de geschiedenis van de firma, waarin vooral de aanvang van de handel in Afrika onderzocht wordt. Daarnaast zijn er een klein aantal publicaties over Nederlandse activiteit in Zuidwest-Afrika die de handel van Kerdijk & Pincoffs wel benoemen. De bestaande literatuur over dit onderwerp heeft een duidelijk zwaartepunt rond het einde van de jaren 1970. Of dit een specifieke reden heeft, is onduidelijk. Waarschijnlijk heeft het te maken met de honderdjarige jubilea van de eerste Aardrijkskundige Conferentie van Brussel (1876) en het bankroet en de vlucht van Henry P. Kerdijk en Lodewijk Pincoffs (1879). Dit wordt in deze onderzoeken echter niet specifiek vermeld. Zoals zal blijken uit onderstaande uiteenzetting heeft de literatuur over Kerdijk & Pincoffs vaak dezelfde opbouw. Het begin van de handel wordt uiteengezet, er wordt besproken hoe de handel zich uitbreidt, waarbij de firma regelmatig succesvol genoemd wordt, en tot slot komt het faillissement aan bod.

Het eerste onderzoek dat Kerdijk & Pincoffs benoemt komt uit 1871, en is dus geschreven terwijl de firma nog actief is. Geograaf Robidé van der Aa bespreekt in *'Afrikaansche Studiën; Koloniaal Bezit en Particulier Handel op Afrika's Westkust'* of Nederland al dan niet imperialistische doelen moet nastreven in Afrika. Hij geeft hiervoor een beschrijving van de Nederlandse handel op de koloniale bezittingen in West-Afrika. Van der Aa concludeert dat in plaats van krampachtig vast te houden aan de koloniale bezittingen, er vrij gehandeld zou moeten worden *"daar waar het winstgevend is"* in Afrika, zoals volgens hem ook gebeurde in de tijd van de VOC. Als voorbeeld hiervoor prijst hij de manier waarop de Afrikaansche Handelsvereniging handel drijft. Hij vindt dat de Nederlandse overheid de belangen van de firma zou moeten behartigen. Hij schrijft ook dat hij meer over *"deze zoo gewichtige onderneming"* had willen schrijven, maar dat dit door tijdgebrek niet gelukt is en dat een uitgebreide studie zal volgen.⁵ Dit heeft hij echter niet meer gedaan. Er moet vermeldt worden dat Van der Aa zijn informatie over de Afrikaansche Handelsvereniging direct van de directeurs krijgt. Als er

⁵ Robidé van der Aa, *Afrikaansche Studien. Koloniaal bezit en particuliere handel op Afrika's westkust* (Den Haag, 1871) 126-131,

al vanaf ten minste 1870 gefraudeerd wordt, is het de vraag of de cijfers die van der Aa over de firma geeft kloppen, en of alle lof dus wel verdiend is.

In 1938 ontvangt het Maritiem Museum Prins Hendrik (nu het Maritiem Museum Rotterdam), een scheepsmodel van de 'Lodewijk': een schip van Kerdijk & Pincoffs. Naar aanleiding hiervan schrijft Sjoerd Hofstra, directeur van het museum, een kort artikel in het *Rotterdams Jaarboekje* over het schip en de handel van de firma op Afrika. Hofstra richt zich voornamelijk op de geschiedenis van de firma en de Nederlandse handel in palmolie. Hij wijdt een korte alinea aan het faillissement, en wijdt dit aan "*financieel wanbeheer*." Hij schrijft ook dat de handel wel degelijk winstgevend kan zijn: er zijn immers ook buitenlandse handelsfirma's actief in de handel in palmolie, "*en het is toch niet aan te nemen, dat die altijd door geld zullen verloren hebben!*" Hij concludeert dat Rotterdam de belangrijkste importhaven voor de olie in Nederland is en dat Kerdijk & Pincoffs hierin een belangrijke rol spelen. Hofstra merkt hierbij op dat de vraag naar palmolie, het belangrijkste importproduct van de firma, het aanbod sterk overstijgt. Dit komt door de oprichting van stearinefabrieken in Gouda en Amsterdam. Hij haalt een verslag van de Rotterdamsche Kamer van Koophandel en Fabrieken aan waarin staat: "*Onze handelsbetrekkingen op de Zuidwestkust van Afrika hebben zich dit jaar wederom zeer uitgebreid en waren de directe aanvoeren van palmolie groter dan vroeger, echter nog niet genoeg om in de behoefte onzer stearine-fabrieken te voorzien, welke nog veel palmolie uit Engeland moeten ontbieden.*"⁶

In 1976 verschijnen twee artikelen van de Belgische historicus Kamiel Franssens betreffende Kerdijk & Pincoffs. *Nederland na de Aardrijkskundige Conferentie van Brussel (1877-1879)* en *De vestiging van 'Kerdijk en Pincoffs' te Banana, 1857-1859*. Het eerste artikel gaat over de rol die de Afrikaanse Handelsvereniging speelt in de plannen van Koning Leopold van België om een kolonie te bemachtigen. Beide artikelen onderschrijven het succes van de firma, hoewel Franssens wel aangeeft dat er problemen zijn vanaf 1870. Vanaf 1875 zouden de zaken echt misgaan en zou vooral Lodewijk Pincoffs alles proberen om de firma van het faillissement te behoeden.⁷ Het tweede artikel richt zich op de ontstaansgeschiedenis van de firma, maar gaat niet in op de handel of het faillissement.⁸ In 1976 verschijnt aan de universiteit Leiden de masterthesis '*De reis van Lodewijk P. Kerdijk naar West-Afrika, 1857-59*' van S. Pieterse-Heijkens. Dit werk is echter nooit gepubliceerd en is niet bewaard door de Leidse universiteit, waardoor het niet meer te traceren is.

⁶ Sjoerd Hofstra, 'Eenige gegevens over het schip "Lodewijk" en over den handel van Rotterdam op West Afrika in de negentiende eeuw', *Rotterdams Jaarboekje* (Rotterdam, 1938) 187-192.

⁷ K. Franssens, 'Nederland na de aardrijkskundige conferentie van Brussel (1877-1879)', in *bijdragen over de aardrijkskundige conferentie van 1876* (Brussel, 1976) 501-516.

⁸ K. Franssens, 'De vestiging van "Kerdijk en Pincoffs" te Banana, 1857-1859', *Mededelingen der zittingen van de Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen* 22 (1976) 684-586.

In 1978 verschijnt het *Reisjournaal van Lodewijk Kerdijk; West-Afrika 1867/1858* ingeleid en bewerkt door de Nederlandse jurist A.F. Schepel. Lodewijk Kerdijk is de broer van mede-oprichter Henry P. Kerdijk en neemt de zaken waar in Afrika. In de inleiding van Schepel wordt de geschiedenis van Kerdijk & Pincoffs uitvoerig besproken. De enige verwijzing naar het faillissement in dit boek is de opmerking van Henry P. Kerdijk over het vroegtijdig overlijden van zijn broer: *"Ik ben er van overtuigd, dat ware mijn broer blijven leven, Pincoffs nooit zoo met de zaak zou gespeeld hebben"*.⁹ In 1981 verschijnt in het *Journal of African History* een artikel van de Nederlandse historicus H.L. Wesseling getiteld *'The Netherlands and the Partition of Africa'*. Dit artikel onderzoekt de paradox in de Nederlandse politieke koers ten aanzien van de verdeling van Afrika tijdens de conferentie van Berlijn in 1884-5. Handelsbelangen spelen een belangrijke rol in de verdeling, en de Afrikaansche Handelsvereniging is volgens de auteur de belangrijkste handelaar aan de monding van de Congo-rivier.

Wesseling is de enige auteur die de vraag naar het mislukken van de handel aan bod laat komen. Hij geeft hier echter geen bevredigend antwoord op. Hij bespreekt de handel van de firma en schrijft dat deze goed verloopt, maar dat deze ook riskant en gecompliceerd is. Over het faillissement zegt Wesseling dat de onderneming een groei in volume en reputatie ziet, maar geen gelijkmatige groei in stabiliteit en winst. Hier doet hij de opvallende uitspraak dat de onderneming 'volgens sommigen' al vanaf de oprichting problemen heeft, een tegenstelling met wat hij zelf schrijft, en dat 'door calamiteiten of een misoogst het echter kan zijn dat de producten bestemd voor Europa niet aankomen, en dat er gedurende de jaren 1870 een aantal van deze calamiteiten zich voordoen.' Hij geeft echter geen onderbouwing voor deze uitspraken.¹⁰

In 2006 bespreekt historicus Robert Joost Willink in zijn proefschrift *'De bewogen verzamelgeschiedenis van de West-Centraal-Afrikaanse collecties in Nederland (1856-1889)'* de rol van de Afrikaansche Handelsvereniging in de acquisitie van voorwerpen voor de Afrikaanse collecties van volkenkundige musea in Nederland. Volgens Willink zet Kerdijk & Pincoffs een *"goede handel"* op. Hij noemt in plaats van palmolie als enige auteur ivoor als belangrijkste handelsproduct naast de slavenhandel, maar geeft hiervoor geen verklaring.¹¹ Het verzamelen van voorwerpen voor Nederlandse musea is geen officiële bezigheid van Kerdijk & Pincoffs maar gebeurt op persoonlijk initiatief van agenten van de firma. Zij krijgen hiervoor erelidmaatschappen en medailles van musea en dierentuinen. Het kan uiteraard zijn dat de aankoop van deze voorwerpen samenhangt met de handel van Kerdijk & Pincoffs doordat een agent zowel handelsproducten voor de firma als een

⁹ Lodewijk Kerdijk, *Reisjournaal van Lodewijk Kerdijk; West-Afrika 1857/1858*, ingeleid door mr. A.F. Schepel (Interbook International, Schiedam, 1978) 13.

¹⁰ Wesseling, 'The Netherlands and the partition of Africa', 496-500.

¹¹ Robert Joost Willink, *De bewogen verzamelgeschiedenis van de West-Centraal-Afrikaanse collecties in Nederland (1856-1889)* (Faculty of Arts, Leiden University, Leiden, 2006) 17-57.

voorwerp voor een museum koopt. Niettemin heeft dit geen grote invloed op de handel zelf dus zal dit verder niet besproken worden. Vanaf 1882 zullen musea de firma wel actief benaderen voor de import van voorwerpen en wordt het een officieel onderdeel van de handel. In 2012 verschijnt *'Ik Verlang Geen Dank – Lodewijk Pincoffs (1827-1911)'* van maritiem auteur Bram Oosterwijk. Dit is een herziene versie van *'Vlucht Na Victorie – Lodewijk Pincoffs (1827-1911)'* uit 1979. Dit populairwetenschappelijk boek biedt aanvullende informatie op basis van nieuwe bronnen, maar komt niet met nieuwe inzichten. Ook in dit werk wordt de handel van Kerdijk & Pincoffs als voortvarend en groeiend omschreven. Er wordt echter geen uitleg gegeven over hoe er tegelijkertijd sprake van problemen is.¹² Tot slot is er een eigen onderzoek naar het reisjournaal van Willem Aarts, werknemer van Kerdijk & Pincoffs tussen 1858 en 1860. Dat werk heeft niet de handel van Kerdijk & Pincoffs als onderwerp en daarom is het daar niet in besproken.

Al de bovengenoemde werken onderschrijven het succes van Kerdijk & Pincoffs en de Afrikaansche Handelsvereeniging. De handel neemt toe en het bedrijf breidt zich gestaag uit. Aan de andere kant erkennen ze ook allen dat als in 1879 de fraude aan het licht komt de firma zich in een noodlijdende staat bevindt. Behalve Wesseling gaat geen enkele auteur in op deze ogenschijnlijke paradox. Wesseling noemt dit echter slechts kort, maar gaat er niet dieper op in.

Afrika

De Nederlandse legitieme handel wordt zelden beschreven in werken over Afrika. Boeken over Belgisch Congo en Angola benoemen de geschiedenis van de handel soms vluchtig. Kerdijk & Pincoffs en de Afrikaansche Handelsvereeniging worden hierbij opvallend weinig genoemd. Meestal wordt gesproken over 'Nederlandse handelaren/handelsfirma's'. West-Afrika wordt vaker genoemd in verband met de beëindiging van de slavenhandel, maar hier ligt de focus op Britse handel. Ook de Nederlandse handel in de negentiende eeuw in West-Afrika is slecht gedocumenteerd.

De afschaffing van de slavenhandel leidt tot een verschuiving van de handel in Afrika. Nu de vraag naar slaven afneemt gaan zowel de Europese als de Afrikaanse handelaren op zoek naar andere producten voor de Europese markt. Volgens *The Cambridge History of Africa* zijn de Britten en de Nederlanders het meest succesvol in de overstap naar de legitieme handel in West- en Zuidwest-Afrika. Producten als palmolie, palmpitten, ivoor, pinda's en koper leveren het meest op.¹³ Gezien de locatie en de producten moet er met 'Nederlanders' wel op Kerdijk & Pincoffs gedoeld worden. Het is logisch om te verwachten dat het grootste bedrijf in een gebied, in een succesvolle handel, weinig financiële problemen zou moeten ondervinden.

¹² Oosterwijk, *Lodewijk Pincoffs*, 1-181.

¹³ Flint, *The Cambridge history of Africa vol. 5*, 260-262.

De handelsposten van Kerdijk & Pincoffs zijn bovendien op erg gunstige locaties in Afrika gesticht. De komst van de Europeanen in West- en Zuidwest-Afrika en het ontstaan van zeeroutes beïnvloeden de economische ontwikkeling van heel Afrika. Door de komst van Europese handelaren integreren West- en Zuidwest-Afrika in de wereldeconomie. Hierdoor ontstaan aan de kust zes Afrikaanse handelszones die in verbinding staan met het binnenland. Deze zones zijn geheel gericht op het contact met de Europeanen. In Zuidwest-Afrika is Kerdijk & Pincoffs gevestigd in twee van de belangrijkste zones: Angola en het Congo-Gabon gebied.¹⁴ De afname van de slavenhandel en de groei van producten als palmolie en ivoor brengen bovendien een groei in de Afrikaanse markteconomie teweeg. Hierdoor wordt de verbinding tussen Centraal-Afrika en de kust belangrijker. Hierdoor ontstaat een netwerk van handelsroutes waarvan de twee grootste Oost- en Zuidwest-Afrika verbinden. Kerdijk & Pincoffs vestigen zich aan beide handelsroutes: de eerste eindigt aan de monding van de Congo-rivier, de ander in het noorden van Angola.¹⁵ In West-Afrika vormen de Europese nederzettingen al eeuwen belangrijke handelscentra waar de trans-Sahararoutes in verbinding staan met de trans-Atlantische handel.¹⁶

Opvallend is dat de factoren van de handel in deze gebieden ontzettend voordelig lijken te zijn voor Kerdijk & Pincoffs. Ze worden zelfs geacht samen met Britse firma's het meest succesvolle Europese land in de legitieme handel te zijn. Kerdijk & Pincoffs is gevestigd in twee belangrijke Afrikaanse handelszones en aan twee belangrijke handelsroutes. Hierdoor wordt de vraag waarom de firma met problemen kampt alleen maar groter.

Palmolie

Palmolie is al sinds de vijftiende eeuw bekend in Europa, maar de handel begint pas vanaf 1830 te stijgen door een groeiende vraag in Europese landen en de Verenigde Staten. Het hoogtepunt van de handel wordt bereikt in 1895. In Groot-Brittannië is de stijgende vraag naar palmolie afhankelijk van de verdere industrialisering. Palmolie wordt gebruikt als smeermiddel in fabrieken en bij de spoorwegen. Ook wordt het gebruikt als ingrediënt van zeep en kaarsen, waar de vraag naar stijgt in de groeiende industriesteden.¹⁷ De Nederlandse industrialisering komt vanaf het midden van de negentiende eeuw op gang en hierdoor stijgt ook hier de vraag naar palmolie.¹⁸ Palmolie wordt het

¹⁴ Austen, *African economic history*,) 81-114.

¹⁵ J.F. Ade Ajayi (ed.), *General History of Africa VI: Africa in the Nineteenth Century until the 1980s* (Paris, 1989) 294-305.

¹⁶ Stanley L. Engerman, 'Some implications of the abolition of the slave trade', in David Eltis and James Walvin (eds.), *The abolition of the Atlantic slave trade, origins and effects in Europe, Africa and the Americas* (London, Madison, WI, 1981) 4-5.

¹⁷ A.G. Hopkins, *An economic history of West Africa* (London, 1973) 129.

¹⁸ J.C.H. Blom, E. Lamberts (reds.), *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn, 2006, vierde, herziene druk) 317-318.

belangrijkste artikel van de negentiende eeuw en illustreert de bredere ontwikkeling van de internationale handel in tropische goederen in de negentiende eeuw. De gevolgen van de handel in palmolie zijn groot in Afrika zelf. Als belangrijkste exportproduct in de negentiende eeuw speelt de groei van de export een centrale rol in de ontwikkeling van de Afrikaanse economie.¹⁹ De stijgende vraag naar palmolie hangt samen met de industrialisering van Europa. In Nederland begint deze in het midden van de negentiende eeuw op gang te komen. Opnieuw lijken deze ontwikkelingen in het voordeel van Kerdijk & Pincoffs te zijn.

De literatuur over Kerdijk & Pincoffs is ruwweg in twee kampen te verdelen. Literatuur specifiek over de firma stelt dat de handel van de firma in 1857 goed begint en zich steeds verder uitbreidt. Daarna wordt een sprong gemaakt naar 1879 waar de Afrikaanse Handelsvereniging al lange tijd in grote problemen zit en met enorme schulden kampt, die de directeurs verdoezelen door het plegen van fraude. De periode tussen 1857 en 1879 wordt steeds summier besproken, en bijna altijd in positieve zin voor de firma's. Het lijkt er op dat de auteurs vast houden aan het verhaal voorgespiegeld door Henry P. Kerdijk en Lodewijk Pincoffs. Ze schrijven in hun geschiedenis dat de handel goed verloopt tussen 1857 en 1879. Als ze het aan het licht komen van de fraude in 1879 beschrijven, stellen ze dat de firma's al geruime tijd problemen ondervinden, waarbij een enkeling zelfs oppert dat de zaken vanaf het begin slecht lopen.

Aan de andere kant is er de meer algemene literatuur over het gebied, die het belang en de opkomst benadrukt van de legitieme handel in Afrika. Hierbij wordt in een enkel geval de rol van de Nederlanders genoemd. De vestigingsplaatsen van Kerdijk & Pincoffs aan de monding van de Congo-rivier en de kust van Angola worden bestempeld als belangrijke punten in grotere Afrikaanse handelsnetwerken. Bovendien zijn de handelsproducten waar de firma zich op richt van groot belang voor de ontwikkeling van zowel de Afrikaanse economie als de Europese industrie. De Afrikaanse Handelsvereniging zou in Zuidwest-Afrika de grootste handelsfirma zijn, zowel in aantal factorijen als in volume van export. Hoewel dit uiteraard geen bewijs is voor een economisch gezien gezonde handelsfirma, wekt het toch het beeld van een tegenstelling die het onderzoeken waard is.

Slavenhandel en imperialisme

Er zijn twee belangrijke grote ontwikkelingen in Afrika in de negentiende eeuw die van invloed zijn op de handel in palmolie: de afschaffing van de slavenhandel en de opkomst van het Europese imperialisme. Omdat deze twee ontwikkelingen belangrijke gevolgen hebben voor de handel van Kerdijk & Pincoffs, is het nuttig een korte uiteenzetting te geven en uit te leggen hoe Kerdijk & Pincoffs

¹⁹ Martin Lynn, *Commerce and economic change in West Africa : the palm oil trade in the nineteenth century* (Cambridge, 1997) 2-7.

er aan verbonden zijn. Bovendien zijn de twee ontwikkelingen aan elkaar verbonden. Het afschaffen van de slavenhandel brengt belangrijke verandering in de economie van West-Afrika en wordt door sommige historici gezien als het begin van de moderne Afrikaanse economie. De spanningen die de transitie van de slavenhandel naar de legitieme handel met zich meebrengt, samen met de fluctuaties van de werking van deze 'nieuwe' economie, zijn centraal in de opkomst van de imperialistische tendens en de uiteindelijke verdeling van Afrika.²⁰

Afschaffing slavenhandel

Het zijn de Denen die de internationale slavenhandel in 1803 als eerste afschaffen. In Groot-Brittannië en de Verenigde Staten wordt het in 1808 afgeschaft. Nederland volgt in 1814 en Frankrijk in 1815. De Britse afschaffing komt voort uit economische redenen: slavernij is door de industrialisering minder belangrijk zijn voor de economie en zou bovendien inefficiënt en niet rendabel zijn. Morele redenen zoals de slechte werk- en leefomstandigheden voor de slaven zijn van secundair belang maar zorgen ervoor dat de antislavernijbeweging echt van de grond komt. Het zal overigens nog tot ongeveer 1835 duren voordat de Britse, Franse en Nederlandse overheden effectief de slavenhandel in Afrika kunnen bestrijden. Pas dan worden de effecten van de afschaffing echt merkbaar.²¹ In de eerste helft van de negentiende eeuw worden nog bijna net zoveel slaven door de Europeanen verscheept als aan het einde van de achttiende eeuw.²²

In West-Afrika wordt door de Europeanen in eerste instantie geprobeerd om plantages voor koffie en katoen (met de inzet van slavenarbeid!) op te richten.²³ Voor de Afrikaanse bevolking betekent de afschaffing dat ze op zoek moeten naar nieuwe exportproducten om aan Europese producten te kunnen komen. Voor de Europese handelaren betekent het of op zoek gaan naar andere handelsartikelen, of deelnemen aan de illegale slavenhandel.²⁴ De handel in palmolie komt voort uit de slavenhandel. Het zijn de gebieden in Afrika waar de slavenhandel sinds de zestiende eeuw het belangrijkste is waar de handel in palmolie het snelst groeit.²⁵ De voormalige slavenhuizen zullen zich ontwikkelen tot de belangrijkste Britse handelsfirma's in palmolie.²⁶ De Liverpoolse huizen Tobin & Co.,

²⁰ Hopkins, *Economic history of West Africa*, 124.

²¹ Engerman, 'Some implications of the abolition', 4-14.

²² David Eltis, 'The impact of abolition on the Atlantic Slave Trade', in David Eltis and James Walvin (eds.), *The abolition of the Atlantic slave trade, origins and effects in Europe, Africa and the Americas* (London, Madison, WI, 1981) 155.

²³ Edward E. Reynolds, 'Abolition and economic change on the gold coast', in David Eltis and James Walvin (eds.) *The abolition of the Atlantic slave trade, origins and effects in Europe, Africa and the Americas* (London, Madison, WI, 1981) 141.

²⁴ Engerman, 'Some implications of the abolition', 9-12

²⁵ H.L. Wesseling, *Europa's koloniale eeuw: de koloniale rijken in de negentiende eeuw, 1815-1919* (Amsterdam, 2003) 124, 233.

²⁶ R.T. Anstey, 'British Trade and Policy in west central Africa between 1816 and the early 1880's', *Transactions of the Historical Society of Ghana* Vol. 3, 1 (1957) 47-50.

C. Horsfall & Son en Hatton & Cookson zullen de belangrijkste Britse importeurs van palmolie worden. Zij komen direct voort uit grote slavenhandelaars uit Groot-Brittannië.²⁷

In Nederland wordt de slavenhandel afgeschaft onder druk van de Britse overheid bij de formatie van het nieuwe Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Het nieuwe parlement biedt weinig tegenstand en de bevolking nog minder. Nederland is één van de weinige landen waar de firma's die handelen in de olie niet direct uit oude slavenhandelaren voortkomen. Dat komt doordat de georganiseerde slavenhandel in Nederland al sinds het begin van de negentiende eeuw zo goed als tot stilstand is gekomen. Alleen in Suriname worden nog lange tijd illegaal slaven gekocht, maar niet van Nederlandse handelaren.²⁸ De illegale slavenhandel zal in West-Afrika dankzij de (gedwongen) samenwerking met de aanwezige Europese landen en de makkelijkere controle door de aanwezigheid van Europese koloniën sneller verdwijnen dan in Zuidwest-Afrika. In West-Afrika is de illegale slavenhandel rond 1850 al bijna geheel verdwenen. In Zuidwest-Afrika is deze echter in handen van lokale vorsten en Portugal, welke beiden in eerste instantie geen medewerking verlenen om de voor hen zo belangrijke slavenhandel te stoppen. Vanaf de jaren 1850 begint de bestrijding van de slavenhandel in Zuidwest-Afrika door de Britten efficiënter te worden. Deze wordt vanaf dan teruggedrongen en zal rond 1870 hier geheel verdwijnen.²⁹ Door het verdwijnen van de slavenhandel verdwijnen ook de laatste Europese slavenhandelaren uit Zuidwest-Afrika.

De Congo-rivier blijkt door de vele kreken, eilanden in de stroom, en begroeiing een goede plek voor de illegale slavenhandel. Ponta de Lenha, gelegen aan de Congo rivier, is één van de belangrijkste havens voor deze handel. Er is geen bewijs dat Kerdijk & Pincoffs of de Afrikaansche Handelsvereniging deelnemen aan de slavenhandel, en verschillende bronnen bevestigen dit. Zo vertelt Henry P. Kerdijk tijdens zijn rechtszaak in 1880 dat de Engelse regering de firma steunt omdat Kerdijk & Pincoffs het eerste bedrijf is wat zich in het gebied vestigt dat niet deelneemt aan de slavenhandel. De firma wordt hierom aangesteld als kolenleverancier voor de Britse marine, aan de mond van de Congo-rivier. Het feit dat de firma zelf enkele honderden slaven bezit, maakt hierbij blijkbaar niet uit. Dit komt doordat deze gebieden onder inheemse vorsten vallen, in wiens gebieden slavernij toegestaan is. De ontdekkingsreiziger Burton schrijft dat er in Ponta de Lenha twee handelshuizen gevestigd zijn die niet deelnemen aan de slavenhandel, waarvan het huis van Kerdijk & Pincoffs er één is.

²⁷ Martin Lynn, 'Change and continuity in the British palm oil trade with west Africa, 1830-55', *The journal of African history* Vol. 22, 3 (1981) 336.

²⁸ Pieter C. Emmer, 'Abolition of the abolished: the illegal Dutch slave trade and the mixed courts', in David Eltis and James Walvin (Eds.), *The abolition of the Atlantic slave trade, origins and effects in Europe, Africa and the Americas* (London, Madison, WI, 1981) 179-184.

²⁹ Eltis, 'Impact of abolition on the Atlantic Slave Trade', 172.

Indirect hebben Kerdijk & Pincoffs echter veel profijt van de slavenhandel. Lodewijk Kerdijk schrijft in zijn reisjournaal dat op de eerste reis van de Gitana de kapitein van het schip van plan is om Ponta de Lenha aan te doen om met de Portugese slavenhandelaren te handelen, omdat deze in staat zijn om met contant geld te betalen. Later schrijft Lodewijk Kerdijk dat sommige inheemse volken voor “*niets anders dan slavernij geschikt*” zijn en hij is “op dit punt geheel en al van opinie veranderd en verzoen mij meer en meer met slavenhandel”. Hij schrijft ook dat de Britse marine zeer actief is in het gebied en dat het risico voor de slavenschepen zeer groot is. Lodewijk Kerdijk schrijft ook dat hij het einde van de slavernij als problematisch ziet voor de vooruitgang van de Afrikaanse bevolking. Hij is van mening dat het beëindigen van de slavernij alleen maar nadelige gevolgen heeft.³⁰ Door de afschaffing raken de slavenhuizen in financiële problemen. Kerdijk & Pincoffs kan hierdoor handelsposten en werknemers overnemen. Het Franse handelshuis Régis uit Marseille ziet zich in 1863 genoodzaakt hun factorij in Banana, naast die van Kerdijk & Pincoffs, te verkopen. Deze factorij werd voorheen gebruikt voor de export van slaven en later van ‘vrije arbeiders’.³¹ Later zal de Nederlandse firma om dezelfde reden ook een aantal Portugese handelsposten kunnen overnemen.³²

Imperialisme

De afschaffing van de slavenhandel is een belangrijke reden voor de opkomst van het imperialisme. De nieuwe handelsproducten en de nieuwe manier van handelen leiden tot problemen waarna Europese overheden ingrijpen. In 1902 definieert de Britse econoom J.A. Hobson ‘imperialisme’ als de expansie van het Europese politieke gezag tussen 1870 en 1900. De aanleiding van deze expansie is volgens hem de economische situatie in West-Europa en de Verenigde Staten. Hobson stelt dat kapitalisme leidt tot overproductie, gezien arbeiders meer produceren dan waar ze met hun loon voor kunnen betalen. Hierdoor is het niet winstgevend om te investeren in producten bestemd voor de binnenlandse markt. Daarom zoeken overheden en ondernemers naar buitenlandse markten om de overtollige producten kwijt te kunnen, waar winstgevende investeringen gedaan kunnen worden, en waar grondstoffen vandaan gehaald kunnen worden.³³ Deze definitie gaat alleen uit van economisch imperialisme. Imperialisme heeft echter vele vormen aangenomen in verschillende Westerse landen. Het Europese imperialisme heeft op verschillende manieren invloed op de handel van Kerdijk & Pincoffs. De Europese handel speelt een belangrijke rol in de ontwikkelingen die uiteindelijk tot de verdeling van het Afrikaanse continent zullen leiden.

³⁰ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 167-169.

³¹ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 27-29.

³² Hofstra, ‘Het schip “Lodewijk”’, 192-193.

³³ Wesseling, *Europa's koloniale eeuw*, 179-181.

Het Britse imperialisme wordt vaak gelegitimeerd als reactie op bedreigingen van de Britse handelsbelangen. In West-Afrika leidt de afschaffing van de slavenhandel tot oorlogen tussen twee Afrikaanse stammen, de Fanti en de Ashanti. De Fanti wonen aan de kust en worden gesteund door de Britten. De Ashanti wonen in het binnenland en zijn beter bewapend en talrijker. Al vanaf 1824 leidt dit tot conflicten tussen de Britten en Ashanti. Vanwege de dreiging stellen steeds meer Fanti-gemeenschappen zich gedurende de negentiende eeuw onder Brits protectoraat. De Nederlandse koloniën komen hierdoor als enclaves in Brits gebied te liggen. In 1867 vindt daarom een gebiedsruil plaats tussen Nederland en Groot-Brittannië zodat het Nederlandse gebied aaneengesloten wordt. De Afrikaanse stammen die nu onder Nederlands protectoraat vallen komen echter in opstand. Door de geringe Nederlandse militaire aanwezigheid in het gebied zijn ze bang dat Nederland niet sterk genoeg is om de Ashanti te weerstaan. Hoewel deze opstand neergeslagen kan worden, blijven de Fanti handelsroutes naar het binnenland blokkeren en blijft het onrustig in het gebied. Dit is één van de redenen voor Nederland om in 1872 de bezittingen in West-Afrika af te staan aan Groot-Brittannië. De Britten beginnen in 1869 een campagne tegen de Ashanti en in 1874 wordt de hoofdstad van de Ashanti ingenomen en verwoest. Hierna wordt de Goudkust officieel deel van Groot-Brittannië, hoewel er tot het begin van de twintigste eeuw voortdurende onrust en conflicten tussen de Britten en de Ashanti zullen zijn.³⁴ De Britten zullen vanaf 1861 op basis van het verdedigen van hun handelsbelangen ook gebieden rondom de monding van de Niger, die belangrijk voor de handel in palmolie zijn, tot Brits protectoraat maken.³⁵

Portugal is vanaf het begin van de zestiende eeuw al aanwezig in Angola, wat een belangrijke rol heeft gespeeld in de trans-Atlantische slavenhandel. De Portugese aanspraak op Angola is vooral historisch van aard, hoewel ze er ook de belangrijkste handelaar zijn.³⁶ In 1856 bezetten Portugese troepen de Britse handelspost Ambriz in het noorden van het tegenwoordige Angola met het doel de Portugese gebieden naar het noorden uit te breiden. Portugal probeert dan ook aanspraak te maken op het gebied rondom de monding van de Congo, maar de andere Europese landen willen deze aanspraken met het oog op de handel niet erkennen.³⁷ De inname van Ambriz heeft belangrijke gevolgen voor Kerdijk & Pincoffs. De Portugezen willen de koperhandel via deze plaats laten verlopen. Om dit aantrekkelijk te maken voor Portugese handelaren heffen ze hoge in- en uitvoerbelastingen voor buitenlandse handelaren. Hierdoor trekken de aanwezige Engelse huizen weg.³⁸ Kerdijk & Pincoffs

³⁴ Hendrik Muller, *Muller een Rotterdams zeehandelaar; Hendrik Muller Szn. (1819-1898)* (Schiedam, 1977) 200-214.

³⁵ Wesseling, *Europa's koloniale eeuw*, 127-128.

³⁶ Ibidem, 269-270.

³⁷ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 21-22.

³⁸ Anstey, 'British trade and policy', 51.

vestigen zich in 1857 in Ambriz, maar zullen vanwege de Portugese heffingen hier ook weer snel vertrekken.

De imperialistische ideeën van de Belgische koning Leopold leiden in 1885 tot de oprichting van de Congo-Vrijstaat. Deze ontwikkeling is uniek in Afrika. België heeft weinig handelsbelangen in het gebied en kan ook geen historische claim op het gebied leggen. Hoewel Kerdijk & Pincoffs tijdens de verdeling al failliet is, heeft de firma een belangrijke rol in de Belgische claim op het Congo gebied. Vanaf 1877 zijn Henry P. Kerdijk en Lodewijk Pincoffs actief in de aardrijkskundige organisaties van de Belgische koning. De directeurs steunen de koning en stellen hun ervaring en middelen aan hem beschikbaar om expedities naar de Congo-rivier te sturen. Het wordt algemeen aangenomen dat de directeurs proberen de firma als laatste redmiddel te verkopen aan Leopold II om op die manier hun naam en geld te redden. Voordat dit gebeurt gaat de firma echter al failliet.³⁹ Ondertussen zorgt Koning Leopold ervoor dat Afrikaanse stamhoofden verdragen tekenen waarin ze hun soevereiniteit aan België overdragen. De Franse ontdekkingsreiziger Brazza doet hetzelfde voor Frankrijk. Portugal ziet hierdoor haar aanspraak in de problemen komen, en tekent een verdrag met Engeland waarin Engeland de Portugese aanspraak erkent. Om deze zaak op te lossen en goede overeenkomsten te maken over de verdere verdeling van Afrika wordt de Conferentie van Berlijn georganiseerd. De stellingname van de Duitse Rijkskanselier Otto van Bismarck zal uiteindelijk doorslag geven. Hij steunt België vanwege de belofte van vrije handel en de kleine internationale bedreiging die het land vormt. Frankrijk stemt toe om de goede relatie met Duitsland te behouden en vanwege de beloofde vrijhandel, en Engeland stemt toe omdat een klerk denkt dat hij dit moet doen voor het hoofd van de Afrikaanse afdeling die niet aanwezig kan zijn.⁴⁰

Nederland zal tijdens de conferentie van Berlijn geen claims op gebieden in het Afrikaanse continent maken. Ze kunnen geen historische aanspraak meer maken in West-Afrika nadat in 1872 de laatste Nederlandse koloniën hier aan Groot-Brittannië overgedragen zijn in ruil voor de vrije hand in Sumatra. De Nederlandse overheid onderneemt gedurende de negentiende eeuw een aantal acties die als imperialistisch gezien kunnen worden. Gedurende de jaren 1840 stuurt de Nederlandse overheid schepen naar West-Afrika om de handelsbelangen te beschermen.⁴¹ In 1860 wordt er een marineschip naar Zuidwest-Afrika gestuurd om een geschil tussen Nederlandse handelaars en Afrikaanse vorsten te beslechten.⁴² Een delegatie van de Nederlandse overheid is ook aanwezig bij de conferentie in Berlijn. Deze zal vooral aandringen op vrijhandel in het Congo gebied.⁴³

³⁹ Wesseling, 'The Netherlands and the partition of Africa', 498-499.

⁴⁰ Wesseling, *Europa's koloniale eeuw*, 234-236.

⁴¹ Van der Aa, *Afrikaansche Studien*, 91.

⁴² Hofstra, 'Het schip "Lodewijk"', 191.

⁴³ Wesseling, 'The Netherlands and the partition of Africa', 508.

Bronkritiek

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van reisverslagen van Europeanen die naar Afrika afgereisd zijn. Centraal hierin staan de reisverslagen van Lodewijk Kerdijk (1857-58), Willem Aarts (1858-1859) en Onno Zwier van Sandick (1879). Zij reizen in dienst van Kerdijk & Pincoffs naar Afrika. Deze reisverslagen vallen onder de egodocumenten, een term bedacht door Jacques Presser in 1969. Presser definieert de term als 'als' historische bronnen, waar een ego zich opzettelijk of onopzettelijk in onthult – of verbergt.' Vanwege de opzettelijke of onopzettelijke onthulling of verberging kunnen egodocumenten niet zonder meer als waarheid gelezen worden. Daarom moet voorzichtig met dit soort bronnen omgegaan worden. De auteur van een egodocument heeft vaak de neiging om bedoeld of onbedoeld zijn of haar werk op een bepaalde manier te schrijven, vaak om zichzelf of gebeurtenissen in een bepaald daglicht te stellen. Zo worden zaken die de auteur in een positief daglicht stellen vaak overbelicht en overdreven terwijl zaken die negatief zijn voor het aanzien van de auteur vaak ontweken of gebagatelliseerd worden. Het egodocument is bovendien erg gebonden aan het gezichtspunt van de auteur, waardoor deze inherent subjectief is.

Het voordeel van egodocumenten is dat de auteurs regelmatig inzicht geven in zaken waarvoor in officiële bronnen geen plaats is of waarover gezwezen wordt. Egodocumenten kunnen inzicht geven in bevolkingsgroepen die in officiële bronnen vaak onderbelicht blijven, zoals vrouwen en minderheden. Ze kunnen bovendien inzicht geven in de manier waarop officiële bronnen tot stand komen. De belangrijkste kritiek op egodocumenten is dat ze door hun subjectiviteit geen representatieve bronnen zijn. Wat hierbij echter vergeten wordt, is dat officiële bronnen ook een zekere subjectiviteit met zich meedragen. Ze zijn immers ook geschreven door een auteur met een bepaald doel. Bovendien is het ook bij officiële bronnen niet zeker of ze representatief zijn: ze kunnen immers ook bewerkt zijn. De officiële handelscijfers van Kerdijk & Pincoffs zijn hiervan een voorbeeld. Het is immers bekend dat deze zijn bewerkt door de directeurs. Zolang rekening gehouden wordt met deze subjectiviteit vormen egodocumenten een waardevolle bron van een grote hoeveelheid informatie. Ten slotte is het ook belangrijk om de tekst van een egodocument te begrijpen in de tijd waarin deze geschreven is. Dit gaat bijvoorbeeld om het correct begrijpen van de zienswijzen van de auteur versus wat in het betreffende tijdvak maatschappelijk geaccepteerd gedachtegoed is, maar ook over meer praktische zaken zoals de mogelijke verandering van de betekenis van woorden en gezegden.⁴⁴

⁴⁴ Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, "De gevaarlijkste van alle bronnen"; egodocumenten: nieuwe wegen en perspectieven', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* I (2004) 7-12.

Geschiedenis van de handel van Kerdijk & Pincoffs

Om de handel van Kerdijk & Pincoffs te kunnen begrijpen moet de geschiedenis van de handel van de firma begrepen worden. De geschiedenis van West- en Zuidwest-Afrika en de geschiedenis van palmolie zijn van invloed op de handel van de firma. Hierbij wordt vooral het Europese perspectief van de handel in Afrika uitgelicht. Dit is niet omdat ontwikkelingen voor de Afrikaanse inwoners van geen belang zijn, maar omdat hiervoor een diepgaande uiteenzetting van deze ontwikkelingen nodig is, waarvoor in dit werk geen plaats is. Over het algemeen zijn deze ontwikkelingen van minder belang voor de ontwikkelingen van de handel van Kerdijk & Pincoffs. Er zijn belangrijke overeenkomsten en verschillen tussen de geschiedenis van de Europese handel in West-Afrika en die in Zuidwest-Afrika. Deze zijn van groot belang voor de ontwikkeling van de handel in het betreffende gebied, en dus voor de handel van Kerdijk & Pincoffs en de Afrikaansche Handelsvereeniging.

Hoe wordt er gehandeld in Afrika

De handel van de Europeanen in West- en Zuidwest-Afrika is vooral afhankelijk van de duur van de reis van de handelsschepen. De duur van de reis van een schip naar Afrika en terug is niet alleen afhankelijk van de tocht van Europa naar Afrika, maar ook *“van de langzame wijze, waarop de handel gevoerd moest worden.”*⁴⁵ Wesseling noemt deze handelswijze ‘buitengewoon primitief’.⁴⁶ Om het verloop van de handel beter te begrijpen is het van belang om te begrijpen hoe de handel tussen Europa en Afrika in zijn werk gaat.

In Nederland worden goederen gekocht en naar de factorijen in Afrika verscheept. In Afrika worden deze goederen geruild met Afrikaanse handelaren voor hun goederen.⁴⁷ De Europese handelaren zijn voornamelijk geïnteresseerd in palmolie, gomelastiek, palmpitten, ivoor en slaven.⁴⁸ De slaven zijn zowel bedoeld voor de illegale slavenhandel als voor de handelshuizen zelf, waar ze als arbeiders gebruikt worden. Ook al hebben sommige Europese landen slavernij verboden, in Afrika is het niet verboden om slaven te houden en kopen, als de factorijen op het grondgebied van lokale Afrikaanse vorsten staan. Kerdijk & Pincoffs doen niet direct mee aan de illegale slavenhandel. Ze bezitten zelf echter ook slaven in factorijen in Afrika. De Europese handelaren handelen ook onderling. De illegale slavenhandelaren kunnen contant geld bieden voor Europese handelswaren die zij nodig hebben om slaven te kunnen kopen, en er worden ook goederen uitgewisseld. Dit gebeurt vooral om

⁴⁵ Hofstra, ‘Het schip “Lodewijk”’, 182.

⁴⁶ Wesseling, ‘Netherlands and the partition of Africa’, 497.

⁴⁷ Stadsarchief Rotterdam, 41 Archief van familie Muller, 422, Aantekeningen, extracten etc. betreffende Kerdijk en Pincoffs, de Afrikaansche Handels- Vereeniging en haar liquidatie en reconstructie, ‘Afrikaansche Handels Vereeniging en haar werking’, 6.

⁴⁸ Onno Zwier van Sandick, *Herinneringen van de zuid-westkust van Afrika*. Eenige bladzijden uit mijn. dagboek (Deventer, 1881) 37-38.

het assortiment divers te houden om aan de Afrikaanse vraag te kunnen voldoen.⁴⁹ Door de opkomst van de handel in palmolie en het gemak waarmee Afrikaanse huishoudens deel kunnen nemen aan deze handel ontstaat in Afrika een brede vraag naar goedkope Europese producten. De Afrikaansche Handelsvereniging handelt daarom onder andere in rum, katoenen doeken, jenever, buskruit, geweren, sabels, ijzerwerk, koperwerk, aardewerk, zout, hoeden, parasols, spiegels, goud, zilver en kralen.⁵⁰ In deze vraag is gemakkelijk te voorzien door meerdere Europese handelaren en daardoor is de vraag naar Europese producten erg instabiel.

De Afrikaanse handelsproducten moeten in zowel West- als Zuidwest-Afrika vooral uit het binnenland komen. Vervoer kost veel tijd vanwege de slecht bevaarbare rivieren en de afwezigheid van voertuigen of lastdieren. Hierdoor moet alles te voet vervoerd worden.⁵¹ De Europese handelshuizen verzamelen de Afrikaanse producten en de schepen van de handelsfirma's halen deze dan op. De schepen varen zelf ook op en neer langs de Afrikaanse kust om direct met de inheemse bevolking te handelen. Deze manier van handelen is echter erg kleinschalig⁵², waardoor veel plaatsen bezocht moeten worden voor kleine hoeveelheden handelswaar. Hierdoor duurt het lang voordat een schip een volle lading heeft.⁵³ De afweging is dan van de kosten en baten tussen de benodigde tijd om het schip vol te laden of met een onvolledige lading en dus minder waarde aan handelsgoederen terug naar Europa te keren.

De handel in palmolie in West-Afrika en die van de individuele schepen is vaak op basis van een kredietsysteem, waarbij de Europese handelaar Europese producten als krediet verleent aan een Afrikaanse handelaar. Vervolgens worden deze producten gebruikt om in het binnenland Afrikaanse goederen als palmolie te kopen wat naar de kust getransporteerd wordt waar het opgehaald kan worden door de Europese schepen. Het risico van dit type handel is groot. Enerzijds is het altijd de vraag of de handelaar in kwestie te vertrouwen is. Anderzijds kunnen externe factoren zoals oorlogen, beroving en natuurlijke elementen een rol spelen. Beloofde ladingen kunnen hierdoor niet of laat geleverd worden. Zeker in het geval van directe handel van de schepen kan dit tot veel oponthoud leiden.

In sommige gebieden wordt wel gebruik gemaakt van valuta's. Deze verschillen echter per gebied. Vooral rond de Golf van Guinee worden veel verschillende soorten valuta gebruikt: 'bars', koper in de vorm van hoefijzers, 'coppers', koperen staven, 'crews', die alleen gebruikt kunnen worden om palmolie te kopen, 'big things', waarmee kruid en geweren bedoeld wordt, en 'little things',

⁴⁹ Van der Aa, *Afrikaansche Studien*, 76.

⁵⁰ Zwier van Sandick, *Herinneringen van Afrika*, 38.

⁵¹ C.A. Jeekel, *Onze bezittingen op de kust van Guinea* (Amsterdam, 1869) 38.

⁵² Muller, *Hendrik Muller Szn*, 67.

⁵³ Ibidem, 102.

waarmee katoen, rum, ijzer en koperwerk bedoeld wordt.⁵⁴ In St. George d'Elmina is de gangbare valuta stofgoud.⁵⁵ Al deze verschillende valuta's brengen hun eigen omrekenwaardes mee die afhankelijk zijn van de marktwaaarde van de verschillende producten.

In Zuidwest-Afrika wordt vooral ruilhandel gedreven. De handel wordt echter wel omgerekend in een zogenaamde 'long', een bepaalde lengte stof, welke onderverdeeld wordt in vier vaders. Om een idee te krijgen van hoe omslachtig en ingewikkeld dit werkt: één long staat gelijk aan één gallon rum (ongeveer 4 liter), twee sabels of vier messen. Een geweer kost 5 long. Een Europese handelaar weegt de door hem gewenste producten, en komt samen met de Afrikaanse handelaar tot een overeenstemming over hoeveel long ze waard zijn. Vervolgens mag de Afrikaanse handelaar bij de Europeaan producten uitzoeken gelijk aan de waarde van het afgesproken aantal long. Dit uitzoeken gaat weer gepaard met onderhandelen van beide partijen en is afhankelijk van de marktprijs van de goederen. Pas als ook hier een overeenkomst over gesloten is gaat de ruil door. De Europese handelaar moet hierdoor een groot aantal verschillende handelsartikelen op voorraad hebben om aan de vraag van de Afrikaanse handelaar te kunnen voldoen. Een ander nadeel hiervan is dat de producten die niet gewenst zijn, blijven liggen. Dit leidt vaak tot een grote hoeveelheid ongewenste producten in de Europese factorijen die gezamenlijk te duur zijn om weg te gooien, maar te goedkoop zijn om ergens anders met winst te kunnen verhandelen.⁵⁶

West-Afrika

De Europese handel in palmolie neemt in de loop van de negentiende eeuw een specifieke vorm aan, gericht op de unieke eigenschappen van het Afrikaanse handelsklimaat. Aan het begin van de negentiende eeuw wordt een schip met Europese goederen geladen en naar de Afrikaanse kusten gestuurd. Handelen is de taak van de kapitein van het schip of de supercargo, een bemanningslid speciaal hiervoor in dienst genomen. De eerste handelsagenten aan de Afrikaanse kusten worden in de koloniën gestationeerd. In gebieden zonder Europese nederzettingen blijft de handel plaatsvinden op de handelsschepen. Hieruit ontstaat een roulatiesysteem waarbij één schip met een supercargo voor langere tijd in Afrika blijft en de bevoorrading van andere schepen verzorgt. De eerste 'handelsposten' ontstaan als de rompen van vastgelopen schepen worden gebruikt als handelscentrum. Pas in de jaren 1850 wordt het stichten van handelshuizen op Afrikaans grondgebied algemeen toegepast.

In West-Afrika vindt de handel vooral plaats in de Europese koloniën. Afrikaanse handelaren verkopen hun producten op commissie via Europese handelsagenten aan Europese firma's. Deze

⁵⁴ Van der Aa, *Afrikaansche Studien*, 86.

⁵⁵ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 174.

⁵⁶ Zwier van Sandick, *Herinneringen van Afrika*, 41-42

manier van handelen is erg individualistisch en goede banden met de Afrikaanse handelaren en lokale vorsten voor toestemming zijn belangrijk voor een goed verloop. Hierdoor zijn persoonlijke ervaring en contacten van groot belang. Contact en vertrouwen wordt bewerkstelligd door geschenken, of *dasjes* die de Europeanen aan de inheemse bevolking geven. Deze naam is gebaseerd op het kledingstuk, maar neemt ook andere vormen aan. De traditie is ontstaan in het begin van de zeventiende eeuw om Afrikaanse handelaren aan boord te lokken. Afrikaanse handelaren, de loodsen, de slaven, hoofdmannen en andere Afrikaanse bezoekers verwachten deze geschenken. Uit een beschrijving van een Engelse dokter blijkt dat deze geschenken nogal wat moeite en geld kunnen kosten.⁵⁷

De contacten en ervaring worden nog belangrijker als er een 'trust' systeem wordt ontwikkeld. Afrikaanse tussenhandelaren proberen te voorkomen dat Europese handelaren direct contact leggen met de binnenlandse markten zodat ze afhankelijk van hen blijven en elkaar moeten overbieden om de palmolie en andere producten te bemachtigen. De Europeanen moeten daarom op basis van vertrouwen hun goederen aan de Afrikaanse handelaren geven, die deze dan in het binnenland ruilen voor de gewenste artikelen. Dit systeem leidt tot veel frictie. Deze manier van handelen is afhankelijk van de betrouwbaarheid van de Afrikaanse handelaar maar ook van externe factoren zoals conflicten in het binnenland en natuurlijke omstandigheden. Er ontstaat bovendien een overschot aan uitgegeven trustgoederen, waardoor het onmogelijk is deze binnen enkele jaren in palmolie om te zetten, wat tot veel vertraging leidt. Regelmatig leggen Europese handelaren met de steun van de koloniale overheid beslag op handelswaren waarvan ze vinden dat ze er recht op hebben. Deze handelswaren zijn echter meestal voor andere Europese handelaren bedoeld, waardoor dit systeem leidt tot veel conflict tussen zowel de Europese en Afrikaanse handelaren als tussen Europese handelaren onderling.⁵⁸ Kapitein Cheeseman, kapitein van de *Gitana*, het eerste schip dat door Kerdijk & Pincoffs naar Afrika gestuurd wordt in 1857, maakt gebruik van dit systeem. De kapitein heeft zowel in Cape Palmas als in St. Paul de Loanda goederen achtergelaten waarvoor 'men hem schuldig is'. Lodewijk Kerdijk schrijft dat hij niet zeker weet of hij dit systeem goed vindt.⁵⁹

In West-Afrika bezitten de Europese landen al eeuwenlang koloniën waar de overheden directe belangen in hebben. Daarom bemoeien ze zich met de regulering van de handel en stationeren ambtenaren, marineschepen en/of garnizoenen in de koloniën om hun beleid te ondersteunen en het gebied en belangen te verdedigen. Door het belang van de contacten met zowel overheid en lokale bevolking is de handel in Afrika vaak al tientallen jaren in bezit van bepaalde handelsfirma's. Als Kerdijk & Pincoffs in 1857 voor het eerst arriveert aan de West-Afrikaanse kust, is de concurrentie hierdoor

⁵⁷ Van der Aa, *Afrikaansche Studien*, 87-89.

⁵⁸ Lynn, 'Change and continuity', 333-334.

⁵⁹ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 94-95.

groot. Vooral de Britse handelsfirma's zorgen voor veel concurrentie. De omvang van de Britse handel, het aantal Britse schepen in Afrika en de voorrangspositie die zij krijgen in de Britse nederzettingen maakt het lastig te concurreren.⁶⁰ In de Nederlandse koloniën aan de Goudkust heeft Kerdijk & Pincoffs het voordeel van lagere in- en uitvoerrechten. Maar hier zijn de belangrijkste ambtenaren in dienst van andere Nederlandse handelsfirma's, zoals bij de Rotterdamse firma H. Van Rijckevorsel, de belangrijkste concurrent van Kerdijk & Pincoffs in West-Afrika. Bovendien mist Kerdijk & Pincoffs de ervaring en de contacten die zo belangrijk zijn voor andere firma's. Hierin blijkt de aanwezigheid van andere handelshuizen echter een voordeel te zijn. Uit Lodewijk Kerdijk's dagboek blijkt dat Huibert Doyer, handelsagent voor H. van Rijckevorsel, Kerdijk geholpen heeft met het leggen van contacten en het maken van handelsovereenkomsten tijdens zijn verblijf aan de Goudkust in 1857.⁶¹

Zuidwest-Afrika

De manier van handelen in Zuidwest-Afrika verschilt van die in West-Afrika door verschillen in de geschiedenis van de aanwezigheid van de Europeanen. Ten zuiden van de Congo-rivier heeft Portugal de kolonie Angola. Ten noorden van het gebied sticht Frankrijk in het tegenwoordige Gabon koloniën. Het gebied rondom de monding van de Congo-rivier wordt echter niet gekoloniseerd. Dit komt door de geschiedenis van dit gebied. Al in 1483 vaart de eerste Portugese ontdekkingsreiziger naar de Congo-rivier en wordt er ten noorden van de rivier aan de kust contact gelegd met het Kongo koninkrijk. De koning van Kongo ziet voordeel in betrekkingen met de Portugezen en bekeert zich tot het christendom. Een economische, militaire en culturele samenwerking komt tot stand. Portugese handelaren komen naar Kongo en beginnen hier met het kopen van slaven. De stijgende vraag naar slaven leidt in de zeventiende eeuw tot conflicten tussen Kongo en Portugal en tussen Kongo en de buurlanden. Rijke handelaren en krijgsheren krijgen steeds meer macht ten koste van de koningen. Uiteindelijk valt het koninkrijk uiteen in kleine facties geleid door krijgsheren en handelsprinsen die vanwege de jacht op slaven om aan de Europese vraag te voldoen constant in conflict zijn. Dit wordt pas doorbroken met de verdeling van Afrika in 1885.⁶² Vanwege de militaire kracht van de bevolking van het Kongo-gebied en het voordeel die deze situatie oplevert voor de slavenhandel wordt deze door de Europeanen in stand gehouden. De Europeanen handelen aan de kust en varen voor de negentiende eeuw de rivier nog niet op en trekken ook het binnenland niet in. Aan de kust worden enkele handelsposten opgericht, waaronder Ambriz in het noorden van het tegenwoordige Angola.

⁶⁰ Hofstra, 'Het schip "Lodewijk"', 183.

⁶¹ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 70.

⁶² Emizet F. Kisangani, F. Scott Bobb, *Historical Dictionary of the Democratic Republic of the Congo* (Lanham, Md, 2010) VI.

De kust van Zuidwest-Afrika is in tegenstelling tot die van West-Afrika voornamelijk in handen van Afrikaanse vorsten voor wie de afschaffing van de slavenhandel niet van toepassing is. Hierdoor is het in Zuidwest-Afrika ook lastiger dan in West-Afrika om de illegale slavenhandel te bestrijden, waardoor deze nog tot ongeveer 1870 doorgaat. In 1842 vertrekken er zelfs nog slavenschepen uit het Britse Ambriz.⁶³ De illegale slavenhandel wordt overigens als zeer gunstig ervaren, ook door firma's die niet deelnemen zoals Kerdijk & Pincoffs. Lodewijk Kerdijk schrijft in 1857 dat het goed zou zijn als de slavenhandel zou toenemen omdat de karavanen uit het binnenland ook andere goederen meebrengen. Bovendien kan met de Europese slavenhandelaren gehandeld worden tegen contant geld.⁶⁴ De aanwezigheid van de illegale slavenhandel is hier juist een voordeel voor de legitieme handel. Bovendien zijn de slavenhandelaars minder geïnteresseerd in de legitieme handel. Dit betekent minder concurrentie voor de handel van Kerdijk & Pincoffs.

Een tweede voordeel is dat, zoals eerder besproken, de factorijen van Kerdijk & Pincoffs aan twee van de belangrijkste handelsroutes van Afrika liggen die Zuidwest-Afrika verbinden met Centraal- en Oost-Afrika. Handelswaren worden met karavanen vanuit het binnenland naar de kust getransporteerd, waar ze op lokale markten verhandeld worden. In West-Afrika worden de producten in het binnenland verhandeld en dan getransporteerd. Het verschil in deze volgorde betekent dat de Afrikaanse tussenhandelaar overbodig is waardoor de handel directer en toegankelijker is. Dit betekent dat persoonlijke contacten minder belangrijk zijn. Omdat het gebied grotendeels niet gekoloniseerd is door de Europeanen, is er ook geen voorkeursbehandeling voor bepaalde vlaggen. De situatie van Ambriz is hier tekenend voor. Als Portugal in 1856 Ambriz inneemt en wel hoge invoerrechten gaat eisen voor niet-Portugese handelaren, verhuizen de Britse firma's hun handelshuizen en ontlopen zo het probleem.⁶⁵

Als Kerdijk & Pincoffs zich in 1857 in Zuidwest-Afrika vestigt vindt de firma een heel ander handelsklimaat dan in West-Afrika. Waar de West-Afrikaanse markt in handen is van een aantal handelsfirma's die zich hier al jaren mee bezig houden, is de markt in Zuidwest-Afrika toegankelijker voor nieuwkomers. De steeds succesvollere onderdrukking van de illegale slavenhandel vanaf het midden van de negentiende eeuw door de Britten leidt tot het verdwijnen van de slavenhandel omstreeks 1870. Het voordeel voor de Afrikaansche Handelsvereniging is dat veel slavenhandelaren in de problemen komen. De firma kan hierdoor de factorijen en in sommige gevallen het personeel van voornamelijk Portugese firma's overnemen.⁶⁶ Dit leidt tot minder concurrentie en de beschikking over de kennis en ervaring die onder het personeel bestaat. Bovendien is aan het einde van de

⁶³ Eltis, 'Impact of abolition on the Atlantic Slave Trade', 163.

⁶⁴ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 13-95.

⁶⁵ Anstey, Anstey, 'British trade and policy', 51.

⁶⁶ Hofstra, 'Het schip "Lodewijk"', 192-193.

slavenhandel de Afrikaansche Handelsvereniging dermate gevestigd in het gebied dat zij zich in dezelfde sterke positie bevinden als de firma's waarvan ze in West-Afrika zoveel concurrentie ervaren. Het nadeel is dat dit ook leidt tot minder handel, doordat er minder karavanen vanuit het binnenland naar Zuidwest-Afrika trekken. De ontwikkelingen van Kerdijk & Pincoffs en de daaropvolgende Afrikaansche Handelsvereniging zijn nauw verbonden aan de ontwikkelingen in West- en Zuidwest-Afrika.

De geschiedenis van Kerdijk & Pincoffs

Kerdijk & Pincoffs wordt in 1849 opgericht door Henry P. Kerdijk en Lodewijk Pincoffs. De twee families zijn verbonden door zakenrelaties en huwelijken, en de twee directeurs zijn zowel neven als zwagers.⁶⁷ De firma begint te handelen in verfwaren, kleurstoffen en aanverwante artikelen.⁶⁸ Deze handel neemt gedurende de jaren 1850 af door de concurrentie van kleurstoffen uit de opkomende chemische industrie in Duitsland.⁶⁹ Ze gaan op zoek naar andere handelsmogelijkheden en komen via een broer van Lodewijk Pincoffs in contact met Leopold Samson, een koopman uit Manchester. In 1857 koopt Kerdijk & Pincoffs (een deel van) de Afrikaanse zaken van Samson over. Omdat de Portugezen Ambriz innemen in 1856 vertrekken de Britse handelshuizen hier, wat voor Samson waarschijnlijk de reden is de zaak aan Kerdijk & Pincoffs te verkopen.⁷⁰

De belangrijkste producten die Kerdijk & Pincoffs en de Afrikaansche Handelsvereniging exporteren vanuit Afrika zijn palmolie, palmpitten, ivoor, grondnoten, gommen, koffie en cacao, waarbij de laatste twee pas vanaf 1870 belangrijk worden.⁷¹ Er is geen reden om aan te nemen dat Kerdijk & Pincoffs of de Afrikaansche Handelsvereniging deelnemen aan de illegale slavenhandel. Tijdens de rechtszaak tegen Henry P. Kerdijk in 1880 verklaart deze dat zij gesteund worden door de Britse overheid omdat zij het eerste handelshuis aan de monding van de Congo-rivier zijn die niet deelnemen in de illegale slavenhandel. Wel is bekend dat de firma profiteert van de handel met slavenhandelaren door voor contant geld goederen te leveren die de slavenhandelaren dan gebruiken om slaven mee te kopen. Ook is bekend dat zowel Kerdijk & Pincoffs als de latere Afrikaansche Handelsvereniging slaven bezit. Omdat de handelsposten in de gebieden van lokale Afrikaanse vorsten gevestigd zijn is dit echter niet illegaal.⁷²

In mei 1857 vertrekt de *Gitana* onder kapitein Cheeseman voor de eerste reis van Kerdijk & Pincoffs naar Zuidwest-Afrika. Dat jaar zullen nog twee schepen volgen. De gezamenlijke vracht van de

⁶⁷ Wesseling, 'Netherlands and the partition of Africa', 296.

⁶⁸ Oosterwijk, *Lodewijk Pincoffs*, 27-30.

⁶⁹ Wesseling, 'Netherlands and the partition of Africa', 496.

⁷⁰ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 15

⁷¹ Hofstra, 'Het schip "Lodewijk"', 186.

⁷² Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 13-14.

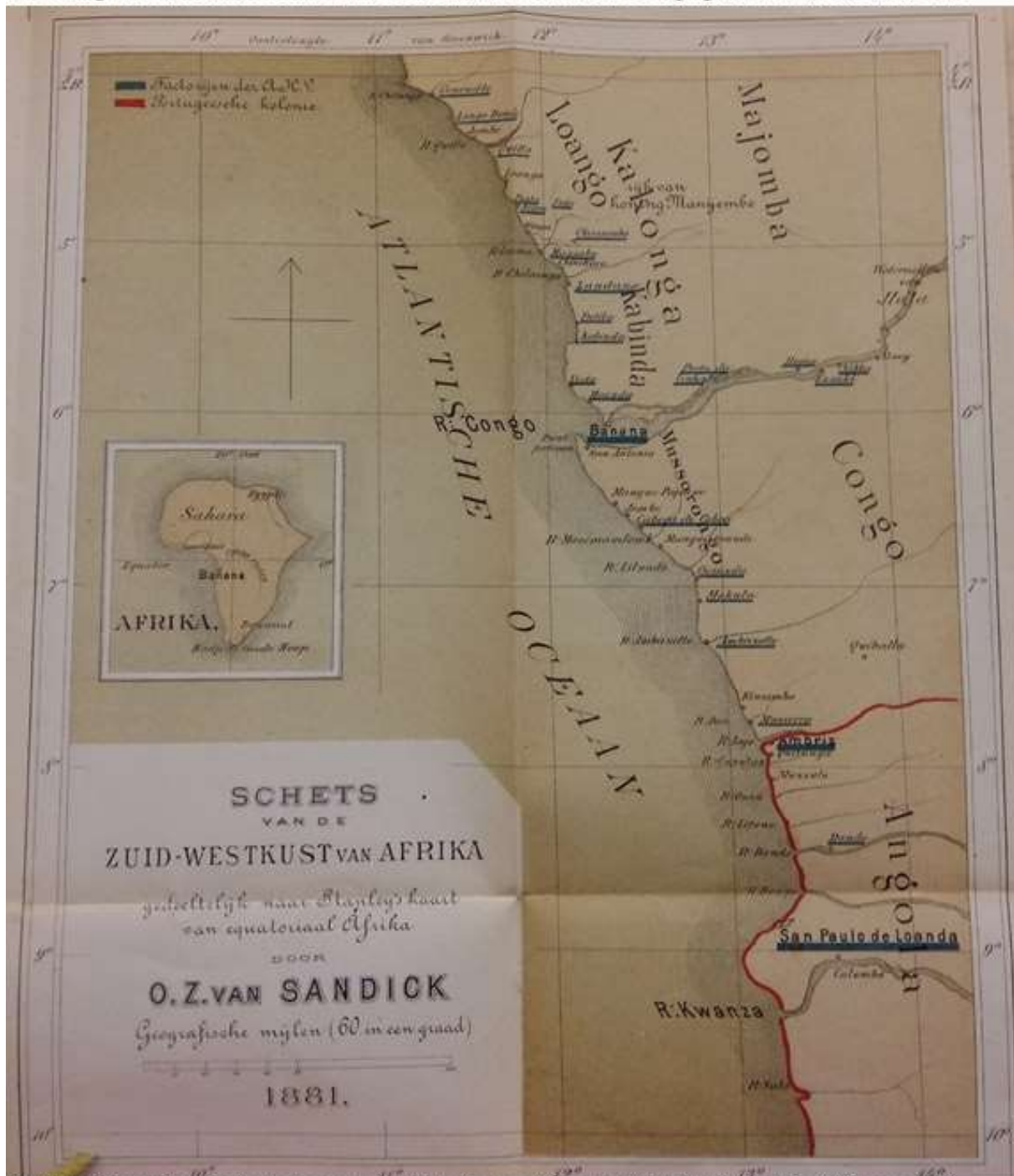
drie schepen bedraagt £12.067/17/4 en bestaat uit onder andere spiegels, wapens, dranken en stoffen.⁷³ Lodewijk Kerdijk, de broer van Henry, reist in Augustus 1857 naar Afrika om de zaken te overzien. Kerdijk geeft dan al aan dat hij de handel op West-Afrika niet ziet zitten en zich liever op Zuidwest-Afrika wil richten.⁷⁴ Niettemin wordt in 1859 een factorij opgericht aan de rivier de Brass in de delta van de Niger.⁷⁵ Dit is de enige bekende factorij van Kerdijk & Pincoffs in West-Afrika. Het is onduidelijk hoe lang deze actief gebruikt is. In de literatuur wordt hij niet vermeld. Waarschijnlijk is hij bij de oprichting van de Afrikaansche Handelsvereniging niet meer in gebruik, aangezien de meeste handel in West-Afrika dan al gestaakt is.

Afbeelding 2. Locatie handelshuizen Kerdijk & Pincoffs in Zuidwest-Afrika begin 1861

Bron: Beatrix Heintze (ed.), *Eduard Pechuël-Loesche, tagebücher von der Loangküste (Zentralafrika) (24.2.1875 – 5.5.1876)* (Frankfurt am Main, 2011).

emigratiedepot van de firma Régis uit Marseille waar slaven verhandeld worden. Door de Britse bestrijding van de illegale slavenhandel kan Kerdijk & Pincoffs de gebouwen in 1863 overnemen waardoor Banana de grootste en belangrijkste factorij van de firma wordt.⁷⁶ In 1871 bezit de firma 33 factorijen aan de kust van Zuidwest-Afrika. In 1879 zijn er in totaal ongeveer 80 Europese factorijen, waarvan 41 van Kerdijk & Pincoffs in Zuidwest-Afrika (zie Afbeelding 3).⁷⁷ De uitbreiding hangt samen

Afbeelding 3. Lokatie handelshuizen van de Afrikaansche Handelsvereniging in Zuidwest-Afrika in 1879

Bron: Onno Zwier van Sandick, *Herinneringen van de zuid-westkust van Afrika, eenige bladzijden uit mijn dagboek* (Deventer, 1881).

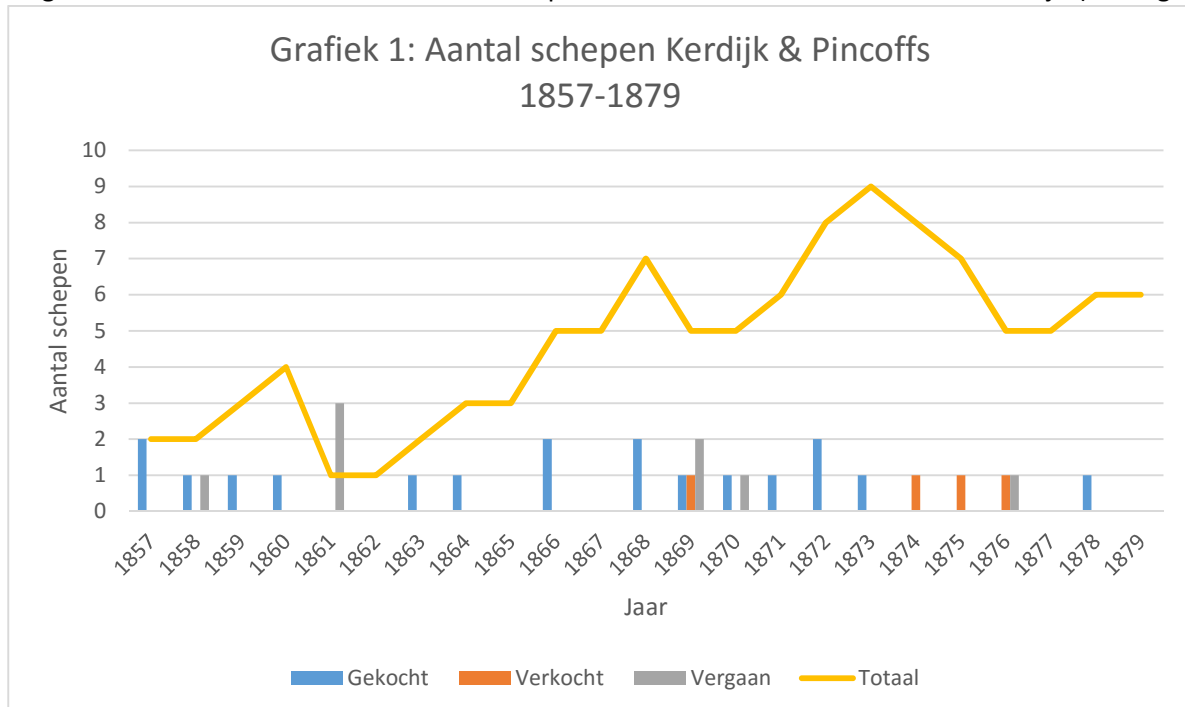
⁷⁶ Kerdijk, Lodewijk Kerdijk, 27.

⁷⁷ Hofstra, 'Het schip "Lodewijk"', 192-193.

met de problemen van Portugese slavenhandelaren waardoor de firma hun factorijen kan overkopen. Het aantal schepen van de firma fluctueert vanwege de risico's van de vaart. Desalniettemin is er een stijging van het aantal schepen te zien (zie Grafiek 1). In totaal worden tussen 1857 en 1879 achttien schepen gekocht. Vier hiervan worden verkocht, acht schepen vergaan. Daarnaast heeft de firma ook nog een aantal kleinere schepen die gebruikt worden voor intern transport in Afrika.⁷⁸

1861 kan met recht een rampjaar voor de firma genoemd worden. In dit jaar overlijdt Lodewijk Kerdijk in Banana.⁷⁹ Henry P. Kerdijk zal in 1880 verklaren dat *“Ongelukkig is mijn broer een paar jaar daarna te Congo overleden in 1862, dat is het ongeluk geweest van de hele zaak. Ik ben er van overtuigd, dat ware mijn broer blijven leven, Pincoffs nooit zoo met de zaak zou gespeeld hebben”*. Henry P. Kerdijk noemt hier 1862 als jaar van overlijden omdat de overlijdensakte dan pas ingevoerd wordt in de registers van de Burgerlijke Stand van Rotterdam.⁸⁰ Zoals uit Grafiek 1 blijkt, vergaan er in 1861 drie schepen van de firma, waardoor er nog één overblijft. Dit schip, *Lodewijk*, is echter van eind 1860 tot 1862 in Afrika.⁸¹ In 1861 importeert de firma dus geen goederen naar Nederland. Het is moeilijk voor te stellen dat de zaken voortvarend genoemd kunnen worden.

Dat is echter precies wat Kamiel Franssens doet. Volgens hem neemt de handel van de firma *“op korte tijd zo een hoge vlucht”* dat de firma zichzelf in 1862 *“gedwongen zag”* om de statuten te veranderen en over te gaan in een commanditair vennootschap en het kapitaal wordt met f. 450.000,- uitgebreid.⁸² Een commanditair vennootschap betekent dat er beherende vennoten zijn (in dit geval

⁷⁸ Hofstra, 'Het schip "Lodewijk"', 186-186.

⁷⁹ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 7.

⁸⁰ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 13.

⁸¹ Hofstra, 'Het schip "Lodewijk"', 182.

⁸² Franssens, 'Nederland na de Aardrijkskundige conferentie', 505.

Kerdijk & Pincoffs) en commanditaire vennoten, die alleen een financiële inbreng hebben. Maar in 1861 heeft de firma veel tegenslagen en is er nog maar één schip over. Als de zaken zo goed verlopen, zou het logisch zijn dat er dan schepen gekocht zouden worden. In 1861 en 1862 wordt echter geen schip gekocht. Dit laat op zich wachten tot 1863. De meest aannemelijke verklaring hiervoor is dat er pas genoeg geld is om nieuwe schepen te kopen, als er geld geïnvesteerd is door de commanditaire vennoten. Dit betekent dat het commanditaire vennootschap niet opgericht wordt, omdat de zaken 'een hoge vlucht' nemen, maar om de firma te redden van de ondergang.

In 1868 wordt de naamloze vennootschap Afrikaansche Handelsvereeniging opgericht.⁸³ Omdat met betrekking tot deze firma uitsluitend gesproken wordt over handel in Zuidwest-Afrika is de handel in West-Afrika tot een minimum beperkt, en zal de enige bekende handelspost aan de rivier de Brass niet meer in gebruik zijn. Het ongunstige handelsklimaat en de grote concurrentie in West-Afrika zijn de reden hiervoor geweest. Deze oprichting is opnieuw een poging om de problemen van de firma op te lossen.⁸⁴ De oprichting van de Afrikaansche Handelsvereeniging betekent een nieuwe instroom van kapitaal van investeerders. Blijkbaar heeft de oprichting van het commanditaire vennootschap zijn doel niet behaald.

Ondanks de problemen van de firma genieten de twee directeurs veel aanzien in Nederland en daarbuiten. Pincoffs is actief in de Rotterdamse gemeenteraad en is verbonden aan projecten als de Nieuwe Waterweg en de Holland-Amerika lijn. In 1879 krijgt hij zelfs de functie van minister van financiën aangeboden (welke hij weigert met het oog op de slechte en frauduleuze staat van Kerdijk & Pincoffs). Dit zegt veel over de mate van vertrouwen die men had in de directeurs en de firma. Ook betekent het dat niemand enig idee heeft van de frauduleuze praktijken van de directeurs. In 1877 wordt Prins Hendrik van Oranje op uitnodiging zelfs erevoorzitter van de firma. Ook de Belgische koning Leopold toont interesse in de firma met het oog op zijn imperialistische doeleindes. Er wordt onderhandeld over de mogelijke rol van de firma binnen de plannen van Leopold II. Dit is een laatste poging van de directeurs, als enige bewust van de financiële problemen, om de firma te verkopen en zo de naam van de firma (en dus die van zichzelf) te redden.⁸⁵

Voor Kerdijk & Pincoffs komt deze koninklijke aandacht goed uit. Zij proberen uit alle macht investeerders aan te trekken en leningen te sluiten, om de schulden van de firma te kunnen betalen. Hiervoor moeten investeerders en bankiers vertrouwen hebben in de goede afloop van de zaken. Dit vertrouwen wordt enerzijds gewonnen met de status van de firma en de directeurs, en anderzijds wordt er gefraudeerd om de cijfers mooier te maken dan ze zijn. Door (te) hoge dividenden uit te keren krijgen investeerders het idee dat de handel uitstekend verloopt. Het betekent echter ook dat deze

⁸³ Wesseling, 'Netherlands and the partition of Africa', 497.

⁸⁴ RA, *Afrikaansche Handelsvereeniging en haar werking*, 6.

⁸⁵ Franssens, 'Vestiging van Kerdijk en Pincoffs', 683.

dividenden de schuld alleen maar groter maken, waardoor weer meer geld nodig is van investeerders. Hierdoor komt de firma in een neerwaartse spiraal terecht.⁸⁶ In mei 1879 bekennen Henry P. Kerdijk en Lodewijk Pincoffs aan hun accountants dat de firma met enorme schulden kampt en de fraude die gepleegd is. Een paar dagen later vluchten de twee uit Nederland. Lodewijk Pincoffs vertrekt met zijn gezin naar de Verenigde Staten en Henry P. Kerdijk vlucht naar Antwerpen. Kerdijk wordt alsnog opgepakt en uitgeleverd aan Nederland. Op 17 mei 1879 wordt de firma failliet verklaard. Onder leiding van Hendrik Muller, eigenaar van de firma Hendrik Muller & Co., wordt in 1880 een doorstart gemaakt onder de naam Nieuwe Afrikaansche Handelsvennootschap.⁸⁷

Het belang van palmolie

Palmolie is het belangrijkste handelsproduct van Kerdijk & Pincoffs en speelt een belangrijke rol in de verschuiving van de slavenhandel naar de legitieme handel. Hier is het wel van belang om naar de invloed van en op de Afrikaanse inwoners te kijken, omdat dit belangrijke gevolgen heeft voor de handel met de Europeanen. Palmolie wordt gebruikt voor de productie van kaarsen en zeep, als smeermiddel en als smeltmiddel bij de productie van blik, en als industrieel smeermiddel. De toenemende vraag naar palmolie in Nederland hangt samen met de opkomende industrialisatie in de tweede helft van de negentiende eeuw.⁸⁸ Palmolie wordt gemaakt uit de noten van een bepaald soort palmboom. De noten van de boom worden kapot gestampt en de bolster wordt in water gekookt waardoor de olie vrij komt en afgeschept kan worden.⁸⁹ Het wordt al in de zestiende eeuw vanuit Afrika naar Europa geëxporteerd. De hoeveelheden zijn tot het midden van de achttiende eeuw echter verwaarloosbaar. Vanaf 1760 begint de import van palmolie in Groot-Brittannië, de belangrijkste importeur, toe te nemen. Deze handel zal tot 1800 in verhouding tot andere handel in Afrika, met name de slavenhandel, laag zal blijven.

Onder invloed van de afschaffing van de slavenhandel, wat handelaren dwingt nieuwe markten te zoeken, en de toepassing van palmolie als smeermiddel voor machines en stoomlocomotieven groeit de import van palmolie in Groot-Brittannië vanaf het begin van de negentiende eeuw tot aan 1895. Doordat steeds meer landen de slavenhandel afschaffen, neemt ook daar de handel in palmolie en palmpitten als alternatief toe. De Verenigde Staten importeren kleine hoeveelheden palmolie, maar daar neemt vanaf 1859 de vraag af door de ontwikkeling van minerale olie. In Frankrijk zal de handel in de jaren 1850 haar hoogtepunt kennen maar daarna afnemen.⁹⁰ Het is onduidelijk hoe de

⁸⁶ Wesseling, 'Netherlands and the partition of Africa', 498-500.

⁸⁷ Oosterwijk, *Lodewijk Pincoffs*, 159-178.

⁸⁸ Martin Lynn, 'From Sail to Steam: The Impact of the Steamship Services on the British Palm Oil Trade with West Africa, 1850-1890', *The journal of African history* Vol. 30, 2 (1989) 227-228.

⁸⁹ C.A. Jeekel, *Onze bezittingen*, 37.

⁹⁰ Martin Lynn, *Commerce and economic change in West-Africa*, 11-14.

Nederlandse import zich verhoudt tot de Britse. Rond 1850 wordt ontdekt dat uit de palmpitten ook olie geperst kan worden en begint de vraag daarnaar ook te stijgen. In Duitsland worden rond 1860 nieuwe technieken voor het persen ontwikkeld. Hierdoor wordt Duitsland de belangrijkste importeur van palmpitten. Ze hebben echter maar een klein aandeel in de handel in Afrika (vijf procent van de Britse import). Hierdoor zijn ze gedwongen de palmpitten niet alleen uit Afrika maar ook uit andere Europese landen te importeren. Het voordeel hiervan voor Kerdijk & Pincoffs is de Duitse afzetmarkt voor hun palmpitten. Het nadeel is dat de in Duitsland geproduceerde olie voor concurrentie zorgt. Het heersende beeld is dat handel van Kerdijk & Pincoffs even groot is als die van alle Britse handelsfirma's in Zuidwest-Afrika samen. Dit is echter gebaseerd op het werk van Van der Aa, die zijn informatie direct van Kerdijk & Pincoffs kreeg, waardoor dit onbetrouwbaar is. Gezien het aantal factorijen in 1879 (80 Europese factorijen in totaal, 44 daarvan zijn van Kerdijk & Pincoffs), moet de handel van de firma in verhouding met de andere firma's groot geweest zijn.

Palmolie wordt in 1830 voor het eerst op de Nederlandse markt gebracht. Er is dan nog weinig vraag naar. Rond 1840 begint de eerste Nederlandse firma met de handel in Afrika. Vanaf de jaren 1850 zal de vraag naar palmolie beginnen te stijgen. Tussen 1855 en 1875 groeit de Nederlandse import van palmolie sterk, hoewel hier en daar wel schommelingen voorkomen. De groei is vooral aan de handel van Kerdijk & Pincoffs te wijten. Door de oprichting van stearinefabrieken in Amsterdam en Gouda, waar met palmolie kaarsen gemaakt worden, wordt de vraag naar palmolie zo groot dat er ook olie uit Engeland, Frankrijk en Portugal geïmporteerd moet worden. Uit een verslag van de Rotterdamse Kamer van Koophandel en Fabrieken uit 1867 blijkt dat, hoewel de handelsbetrekkingen met Zuidwest-Afrika en de invoer van palmolie groeien, er nog steeds niet genoeg aanvoer is om in de vraag te voorzien en er vanuit Engeland palmolie ingevoerd moet worden.⁹¹ De omstandigheden op de Nederlandse markt zijn dus erg gunstig voor Kerdijk & Pincoffs.

De opkomst van de handel in palmolie is ontzettend belangrijk voor de ontwikkeling van de Afrikaanse economie in de negentiende eeuw. Net als in Europa is deze ontwikkeling sterk verbonden aan de afschaffing van de slavenhandel. De vraag naar slaven daalt sterk door de afschaffing van de slavenhandel en net zoals de Europeanen moeten ook de Afrikaanse handelaren op zoek naar nieuwe handelsproducten. Deze verschuiving heeft twee gevolgen. Ten eerste leidt het tot de Europese verdeling van Afrika in 1885 onder het motto van het beschermen van de Europese handelsbelangen. Ten tweede is de verschuiving het begin van de moderne Afrikaanse economie. Dit blijkt uit de toepassing van de 'staples'-theorie op de Afrikaanse handel. Deze theorie wordt voornamelijk gebruikt om de economische ontwikkelingen in Australië en Noord-Amerika uit te leggen. Deze gebieden zijn tijdens belangrijke fases van hun economische groei sterk afhankelijk van de export van producten uit

⁹¹ Hofstra, 'Het schip "Lodewijk"', 186-187.

de primaire sector waardoor de binnenlandse markt een sterke groei doormaakt. In Afrika is dit primaire product palmolie. De staples-theorie kijkt naar verschillende aspecten van de producten om de verandering uit te leggen. In het geval van palmolie zijn het fysieke aspecten van het product die voor verandering zorgen.

De verschillen van de fysieke aspecten tussen de handel in slaven en palmolie zijn verantwoordelijk voor de veranderingen in de Afrikaanse economie. De twee belangrijkste verschillen zijn de manier van verwerving en de deelbaarheid van de producten. Om slaven te verwerven is veel kapitaal nodig en het brengt veel risico met zich mee. Er zijn goed bewapende krijgers nodig die in vijandelijk gebied op strooptocht moeten gaan om slaven te vangen. Dit kapitaal kan alleen gevonden worden in de rijke elite. Het verwerven van palmolie is een stuk toegankelijker. Iedereen met de ruimte om de oliepalm te verbouwen kan deelnemen aan de productie. Afrika heeft ruimte in overvloed. Ook het productieproces is eenvoudig. In andere woorden: palmolie is toegankelijk voor iedereen. De deelbaarheid heeft eenzelfde effect. Een groep slaven is niet verder op te delen dan in individuele slaven en toegang hiertoe is daardoor afhankelijk van genoeg kapitaal om tenminste één slaaf te kopen. Palmolie daarentegen is op te delen in kleine hoeveelheden zonder dat er waarde verloren gaat. Verschillende kleine hoeveelheden vormen samen grotere hoeveelheden met een evenredige waarde. Hierdoor is voor elk denkbaar bedrag een bepaalde hoeveelheid palmolie te koop, waardoor iedereen een potentiële klant voor olie is, in tegenstelling tot de slaven die alleen beschikbaar zijn vanaf een bepaalde prijs.

Omdat de productie van palmolie een stuk toegankelijker is dan de slavenhandel, kan elk huishouden eraan deelnemen. Bovendien is het voor handelaren mogelijk om de kleine hoeveelheden olie die elk huishouden produceert op te kopen en als grote partij te verkopen aan de Europeanen. Waar de slavenhandel voornamelijk ten goede komt aan de elite betekent de handel in palmolie dat elk huishouden in staat is op eigen gelegenheid meer welvaart te vergaren. Bijkomstig voordeel is dat uitbreiding van de productie gemakkelijk is doordat meer land eenvoudig te verkrijgen is. Bovendien betekent het overschot aan slaven dat de prijs van slaven daalt, waardoor deze toegankelijker worden voor de Afrikaanse bevolking. Deze kunnen weer ingezet worden in de productie van palmolie. Op de lange termijn leidt dit tot commercialisering van land en arbeidskracht en gunstigere omstandigheden voor de invoer van nieuwe technologieën en manieren van productie. Door de commercialisering van arbeid stijgt de werkgelegenheid en neemt de behoefte aan slavernij uiteindelijk af.

De groei van de welvaart van de Afrikaanse bevolking leidt ook tot een stijgende vraag van de Afrikaanse bevolking naar Europese producten, omdat steeds meer mensen in staat zijn voor de producten te betalen. Hierdoor moeten de Europeanen gaan voldoen aan de vraag van de Afrikaanse bevolking in plaats van enkel de lokale elite. Door de afwezigheid van een monetair systeem in Afrika moet de olie direct voor de gewenste producten verhandeld worden aan de Afrikaanse huishoudens.

Daarom bestaat de vraag uit een breed assortiment goedkope Europese producten. De vraag verandert snel, gaat telkens om kleine hoeveelheden en kan makkelijk door de concurrentie geleverd worden, waardoor de markt voor Europese handelaren erg instabiel is.⁹²

Conclusie

Er zijn belangrijke verschillen op te merken tussen de geschiedenissen van de Europese handel tussen West-Afrika, en die in Zuidwest-Afrika. Deze verschillen hebben belangrijke gevolgen voor de handel van Kerdijk & Pincoffs in de betreffende gebieden. In West-Afrika is de Europese aanwezigheid sterk waardoor er veel concurrentie is tussen de aanwezige handelsfirma's. Bovendien wordt de handel van Kerdijk & Pincoffs in Nederlandse koloniën in eerste instantie bemoeilijkt omdat de hoge ambtenaren in dienst zijn van concurrerende handelsfirma's zoals die van H. Van Rijckevorsel, en in de koloniën van de andere Europese landen wordt voorkeur gegeven aan de schepen uit het eigen land. Omdat in de Europese koloniën de Europese wetgeving doorgevoerd wordt, is het hier betrekkelijk makkelijk om de slavenhandel af te schaffen. Bovendien zijn er in de koloniën vaak militaire eenheden gevestigd die dit kunnen handhaven. Dit leidt ertoe dat Kerdijk & Pincoffs de handel in West-Afrika uiteindelijk opgeeft en zich alleen op het zuidwesten gaat richten.

In Zuidwest-Afrika is minder Europese concurrentie aanwezig en er zijn op Angola na geen Europese koloniën waardoor de handel toegankelijker is. De toenemende vraag naar palmolie brengt ondertussen belangrijke veranderingen voor de Afrikaanse economieën met zich mee. De vraag naar een breed assortiment goedkope Europese producten stijgt, waardoor het moeilijker wordt aan de snel veranderende, doch stijgende vraag te voldoen. Op Angola na is de rest van Zuidwest-Afrika niet gekoloniseerd door Europese landen. De kust is nog in handen van Afrikaanse koningen en stamhoofden. Hierdoor krijgt de Europese afschaffing van de slavenhandel hier weinig voet aan de grond waardoor de illegale handel hier nog geruime tijd door kan gaan. De illegale slavenhandel is indirect erg lucratief voor Kerdijk & Pincoffs. Als de Britse marine de slavenhandel steeds succesvoller weet te onderdrukken, betekent dit aan de ene kant uitschakeling van concurrentie, maar ze verliezen er ook belangrijke handelspartners mee. Het voordeel weegt niet op tegen dit nadeel. en het terugdringen van de illegale slavenhandel heeft een overwegend negatief effect op de handel van Kerdijk & Pincoffs.

In de bestaande literatuur overheerst het idee dat de handel van Kerdijk & Pincoffs in eerste instantie goed verloopt en dat de zaken daardoor steeds verder uitgebreid worden. Dit is gebaseerd op de beschrijving die Robidé van der Aa geeft over de firma. Uit dit onderzoek naar de geschiedenis van de firma blijkt dit echter onjuist te zijn. De handel verloopt juist erg moeizaam en de firma gaat in

⁹² Hopkins, *Economic history of West Africa*, 124-126

1862 en 1868 niet over tot respectievelijk het commanditair en naamloos vennootschap omdat de zaken goed gaan maar juist omdat er problemen zijn en er aanvullende financiering gezocht wordt.

De manier van handelen in Afrika is erg omslachtig. Doordat palmolie slavenhandel opvolgt als belangrijkste handelsproduct verandert de structuur van de Afrikaanse economie. Door deze veranderingen wordt het gemakkelijker voor Afrikaanse huishoudens om deel te nemen aan de handel in palmolie waardoor de welvaart stijgt. Door deze stijging van welvaart stijgt ook de vraag van de huishoudens naar goedkope Europese producten. Omdat de vraag makkelijk te voorzien is en niet eindeloos is, is ook hier de grote concurrentie problematisch.

Andere firma's in Afrika

Naast de factorijen van Kerdijk & Pincoffs zijn er in West- en Zuidwest-Afrika ook andere Nederlandse, Britse, Franse, Amerikaanse, Duitse en Portugese handelshuizen actief in de negentiende eeuw. Sjoerd Hofstra ziet de aanwezigheid van deze firma's als bewijs voor een gezond handelsklimaat. Volgens hem is het ondenkbaar dat al deze handelsfirma's in deze delen van Afrika met verlies zouden draaien.⁹³ Het is echter lastig om een goed beeld te krijgen van de handel van de verschillende firma's in West- en Zuidwest-Afrika. Het is dus ook niet duidelijk of de handel wel winstgevend is voor deze bedrijven. Het argument is dat deze firma's daar niet zouden zitten als de handel tot problemen zou leiden. Uit de geschiedenis van Kerdijk & Pincoffs blijkt dat dit niet het geval hoeft te zijn. De vraag is dan of het verhaal van Kerdijk & Pincoffs uniek is of dat de andere firma's soortgelijke problemen ondervinden. En als dit het geval is, hoe gaan zij hier dan mee om?

Andere Nederlandse firma's

In tegenstelling tot West-Afrika waar verschillende Nederlandse firma's vanaf 1837 actief zijn, is Kerdijk & Pincoffs de enige Nederlandse firma die actief is in Zuidwest-Afrika. In West-Afrika heeft Nederland aan de Goudkust en de Golf van Guinee nog een aantal koloniën.⁹⁴ Deze bezittingen spelen een belangrijke rol in de slavenhandel in de zeventiende en achttiende eeuw. Na de afschaffing van de slavenhandel verliezen deze koloniën echter hun belang en is de handel die er gedreven wordt gering.⁹⁵ Palmolie neemt al vanaf het begin een belangrijke positie in de handel van deze firma's in, hoewel deze in de vroege jaren nog van geringe omvang is. De Rotterdamse firma Hendrik Muller & Co. is de enige succesvolle firma in de Nederlandse handel in Afrika. Daarnaast zijn er een aantal firma's waarvan de handel minder gunstig uitpakt.

In 1837 stuurt de Amsterdamse firma Boelen & Co. het eerste schip naar de Golf van Biafra om de handel in palmolie te beproeven. De firma breidt zich snel uit, maar ondervindt veel problemen door onbetrouwbare handelspartners, ziekte en schipbreuk. Vanwege problemen tussen Boelen & Co. en enkele inheemse vorsten worden in de jaren 1840 een aantal Nederlandse oorlogsschepen naar de Golf van Biafra gestuurd om de vorsten tot orde te roepen. In Kameroen leidt dit tot het bombardement van een Afrikaans dorp. Dit werkt echter averechts en in 1860 weigeren Afrikaanse koningen nog te handelen met Nederlandse firma's om wat er toen gebeurd is. Waarschijnlijk loopt het slecht af met de Afrikaanse handel van Boelen & Co., en in 1855 is de firma uit Afrika verdwenen. De firma Fokker & Jera uit Middelburg handelt ook op Afrika, maar verdere gegevens ontbreken. Rond

⁹³ Hofstra, 'Het schip "Lodewijk"', 190.

⁹⁴ Ibidem, 181.

⁹⁵ C.A. Jeekel, Onze bezittingen, 1-18.

1850 start de firma Trakranen uit Amsterdam met de handel op de Golf van Guinea.⁹⁶ De handel loopt zeer nadelig voor deze firma, maar de eigenaar weet toch een goede naam voor zichzelf op te bouwen en wordt later minister van Koloniën.⁹⁷ Ook de firma Trakranen krijgt steun van de Nederlandse marine omdat enkele Afrikaanse dorpen afspraken niet nakomen.⁹⁸ Tussen 1860 en 1870 wordt de firma overgenomen door de firma Abuys, Janse & Co. Deze firma vaart echter tussen Afrika en Liverpool.⁹⁹ Blijkbaar wordt dit als winstgeverder beschouwt. In 1857 waagt ook de firma Herklots & Bouman zich aan de handel op de Goudkust. In 1862 wordt deze firma ontbonden en een deel van de firma gaat over in Bouman & Van Rijckevorsel, maar ook deze firma wordt uiteindelijk onder de naam Rijckevorsel & Co. in 1881 opgeheven.¹⁰⁰ Er is weinig bekend over deze firma's. Dit komt omdat deze firma's weinig invloed hebben gehad op de handel en de handel van relatief korte duur is.

Er is slechts één succesverhaal bekend in de Nederlandse handel in Afrika tussen 1857 en 1879: De firma van Hendrik Muller & Co. De firma van Muller komt voort uit de firma H. Van Rijckevorsel (een familielid van bovengenoemde Van Rijckevorsel). Huibert van Rijckevorsel uit Rotterdam richt deze firma in 1830 op en begint te handelen met Afrika, Japan, Oost-Indië en Suriname. De firma breidt zich uit en in 1840 bezit het zeven schepen. Vanaf dat jaar begint de samenwerking met de Amsterdamse handelaar Hendrik Muller. In 1846 wordt het eerste schip naar Guinea gestuurd en Muller speelt een belangrijke rol in het tot stand komen van deze reis. De zaken blijven uitbreiden en bereiken een hoogtepunt in 1855. In 1857 is het aantal schepen gestegen naar zestien. De handel komt echter in de problemen en in maart 1858 schrijft Muller in een brief over de slechte staat van het bedrijf. Hij wil zich losmaken van H. Van Rijckevorsel maar de twee handelaren kunnen niet tot een overeenstemming van de scheiding komen. Als Huibert van Rijckevorsel in 1862 wordt opgenomen in een gesticht in Zwitserland, wordt diens vader de beheerder van de firma. In overleg met Muller wordt de zaak geliquideerd. Muller neemt de Afrikaanse delen van de firma over en noemt dit Hendrik Muller & Co., en onder zijn leiding bloeit de handel weer op.¹⁰¹

Op het eerste gezicht lijkt de slechte staat van H. Van Rijckevorsel niet door de handel op Afrika te komen. Volgens de boeken wordt hier tussen 1851 en 1861 ruim een half miljoen gulden verdiend. Dit klopt echter niet helemaal. Tot 1855 wordt veel winst gemaakt met de handel in Afrika. Hiermee wordt het verlies in andere handelsgebieden gecompenseerd. De firma heeft praktisch een monopoliepositie in West-Afrika tot aan 1857.¹⁰² Deze positie voorkomt echter niet dat in 1856 en

⁹⁶ Van der Aa, *Afrikaansche Studien*, 90-106.

⁹⁷ http://www.parlement.com/id/vg09l1ij57y9/n_trakranen geraadpleegd 22-5-2016.

⁹⁸ Muller, *Hendrik Muller Szn*, 99.

⁹⁹ Van der Aa, *Afrikaansche Studien*, 106

¹⁰⁰ Muller, *Hendrik Muller Szn*, 72.

¹⁰¹ J.E. van der Pot, 'Huibert van Rijckevorsel 1813-1866', *Rotterdamsch jaarboekje* (1944) 10-24.

¹⁰² Muller, *Hendrik Muller Szn*, 62-63.

1857 flinke verliezen worden geleden. Een deel van het verlies komt doordat Huibert van Rijckevorsel weigert de schepen te verzekeren. Dit leidt vooral in 1857 tot hogere verliezen als een aantal schepen vergaat.¹⁰³ Het vergaan van deze schepen heeft echter ook gevolgen voor de winst gemaakt in eerdere jaren. Dit komt doordat de handelsovereenkomsten direct na sluiting in de boekhouding zijn bijgeschreven. Hierbij wordt ook de verwachte winst op de producten gerekend. Het kan echter jaren duren voordat de goederen in Nederland aankomen, en dan is het nog de vraag of de goederen voor de verwachte prijs verkocht kunnen worden. Als de schepen vergaan, zoals in 1857, komt de vracht helemaal niet aan. Het verlies wat dit oplevert wordt dan in dat jaar afgeschreven, maar ook de winst die al in een eerder jaar is bijgeschreven moet dan weer afgeschreven worden.¹⁰⁴ De handel is in andere gebieden in die jaren ook bijzonder slecht. Zo schrijft een zekere M.G. de Boer in 1858 dat de situatie op Java dat jaar zo schrijnend is dat bijna zestig schepen, waaronder een aantal van H. Van Rijckevorsel, een jaar vertraging oplopen.¹⁰⁵

De reden voor het succes van H. Van Rijckevorsel in West-Afrika komt doordat de handelsagenten van de firma belangrijke ambtenaren en officieren zijn in de Nederlandse koloniën aldaar. Hierdoor kunnen deze handelsagenten veel invloed uitoefenen op de handel. Als in 1858 een nieuwe wet het voor ambtenaren en officieren verbiedt om voor eigen rekening of andere bedrijven handel te drijven, wordt het monopolie van H. Van Rijckevorsel gebroken. Nederlandse handelaren kunnen op deze manier makkelijker voet aan de grond krijgen in de koloniën en de Afrikaanse handelaren zijn vrijer in hun handelsbewegingen. Hierdoor neemt de concurrentie voor H. Van Rijckevorsel flink toe. Bovendien betekent de nieuwe wet dat de firma nu eigen handelsagenten naar de kust moet gaan sturen. Het doel van deze wet is om de handel in de West-Afrikaanse koloniën een nieuwe stimulans te geven zodat ze weer kunnen opbloeien en de misstanden van handelende ambtenaren en officieren te voorkomen. Het eerste lukt niet, het laatste wel.¹⁰⁶ Na de probleemjaren 1856 en 1857 betekent dit de doodsteek voor de firma H. Van Rijckevorsel. Muller begint zich steeds meer zorgen te maken over de financiële toestand van de firma. Op 1 januari 1860 is hij voor f. 15.000,- gulden in H. van Rijckevorsel gestapt. Op 1 januari 1860 is zijn aandeel nog maar f. 6.500,- gulden waard. Op 31 mei 1861 wordt de firma geliquideerd en kan Muller de Afrikaanse handel overnemen en zijn eigen firma beginnen.¹⁰⁷

Hendrik Muller & Co. heeft een goede start dankzij de gesloten overeenkomsten bij de liquidatie van H. van Rijckevorsel, waardoor de firma met ongeveer f. 111.000,- gulden startkapitaal kan beginnen. Eind 1877 is zijn firma ongeveer f. 450.000,- gulden waard. De Afrikaanse handel is de

¹⁰³ Muller, *Hendrik Muller Szn*, 116.

¹⁰⁴ Ibidem, 142.

¹⁰⁵ Ibidem, 107-111.

¹⁰⁶ Ibidem, 77-80.

¹⁰⁷ Ibidem, 141-51.

voornaamste reden voor de gemaakte winst.¹⁰⁸ Hendrik Muller & Co. handelt dan echter niet meer in West-Afrika maar richt zich op het meer westelijk gelegen Liberia. Al in 1863 vertrekt de laatste handelsagent van de firma uit St. George d'Elmina, en in 1867 is Monrovia, de hoofdstad van Liberia, het centrum van de handel van Muller en wordt er geen handel meer gedreven op West-Afrika.¹⁰⁹ Het slechte handelsklimaat in West-Afrika komt door de onrust die volgt uit de conflicten tussen Groot-Brittannië en Nederland met de Afrikaanse stammen de Ashanti en de Fanti. Muller en het voormalige H. Van Rijckevorsel zijn de enige Nederlandse firma's die handelen op Liberia.¹¹⁰ Henry P. Kerdijk heeft Monrovia in 1857 wel bezocht, maar dit leidt dus niet tot handelsbetrekkingen met het gebied.¹¹¹

H. Van Rijckevorsel en het latere Hendrik Muller & Co. zijn de belangrijkste concurrenten van Kerdijk & Pincoffs in West-Afrika. Als Kerdijk & Pincoffs in 1857 begint met de handel, beginnen de problemen van H. Van Rijckevorsel net. De wet uit 1858 die het monopolie van de firma doorbreekt, biedt nieuwe kansen voor Kerdijk & Pincoffs die andere Nederlandse firma's niet gehad hebben. De problemen in het gebied zullen de Nederlandse firma's echter dwars blijven zitten en tot 1879 zullen de politieke ontwikkelingen in het gebied een negatieve invloed hebben op de Nederlandse handel in West-Afrika. Hendrik Muller & Co. is de enige succesvolle Nederlandse handelsfirma in Afrika. Dit succes komt echter doordat de firma zich terugtrekt uit West-Afrika en zich richt op Liberia, waar Kerdijk & Pincoffs geen handel drijft. Dit komt door de politieke ontwikkelingen in West-Afrika.

De aanwezigheid van H. Van Rijckevorsel in West-Afrika werkt overigens niet alleen nadelig voor Kerdijk & Pincoffs. Lodewijk Kerdijk legt op zijn reis naar West-Afrika contact met Huibert Doyer, handelsagent van H. Van Rijckevorsel. Doyer helpt Kerdijk tijdens zijn verblijf in St. George Elmina. Hij biedt Kerdijk onderdak, leidt hem rond in de stad en stelt hem voor aan belangrijke personen in de Nederlandse kolonie. Doyer regelt zelfs enkele werkbezoeken voor Kerdijk¹¹². Er wordt onderling gehandeld en Doyer neemt zaken waar voor Kerdijk in St. George d'Elmina. Ondanks de hulp blijft de concurrentie van H. Van Rijckevorsel te groot, waardoor Kerdijk & Pincoffs geen grote winst kan maken met hun handelswaar en het ook lastig is om aan palmolie te komen.¹¹³ Huibert van Rijckevorsel schrijft overigens in 1856 dat hij overweegt te gaan handelen in Zuidwest-Afrika. Er worden plannen gemaakt om in 1857 een schip met steenkool naar Sao Paulo de Loanda in Angola te sturen om de handelsmogelijkheden te verkennen. Hoewel de reden onbekend is, heeft dit echter niet plaats gevonden en heeft de firma niet in Zuidwest-Afrika gehandeld.

¹⁰⁸ Ibidem, 159.

¹⁰⁹ Muller, *Hendrik Muller Szn*, 195-198.

¹¹⁰ Ibidem, 170.

¹¹¹ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 66.

¹¹² Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 141-162.

¹¹³ Muller, *Hendrik Muller Szn*, 84-87.

Er is geen bewijs dat Nederlandse firma's ooit deelnemen aan de illegale slavenhandel in Afrika. Er wordt vaak aangenomen dat Nederlandse firma's er actief in zijn.¹¹⁴ Uit onderzoek blijkt echter dat de meeste schepen die onderschept worden enkel de Nederlandse vlag voeren, maar dat het meestal om Franse handelaren gaat met dubbele papieren. Het is aannemelijk dat de hierboven genoemde firma's niet deelnemen aan de slavenhandel. De meeste illegale slavenhandel is een voortzetting van firma's die al actief zijn als de handel nog legaal is, of wordt uitgevoerd door nieuwe handelsfirma's die voortkomen uit deze oude slavenhandelaren. Bij de Nederlandse firma's is dit niet het geval. In Nederland is de slavenhandel geconcentreerd in de WIC. Deze wordt in 1792 al opgeheven. Na de Franse Tijd en de Britse overheersing waarin slavenhandel illegaal is, bestaat er bijna geen Nederlandse slavenhandel meer. Hierdoor is de onderdrukking na 1815 gemakkelijk. Wel worden in Suriname nog slaven geïmporteerd, maar dit gebeurt door buitenlandse firma's.¹¹⁵ Op 18 december 1855 wordt aan Pahud, minister van Koloniën, gevraagd of *"er bij de regering eenige grond of vermoeden bestaat, dat er, hetzij door een Rotterdamsch of een Amsterdamsch handelshuis, op de kust van Guinea eenige handel gedreven wordt, dien men zou kunnen beschouwen als zijdelings in verband te staan met slavenhandel?"* Volgens Pahud is dit niet het geval.¹¹⁶ Het is echter bekend dat Nederlandse firma's direct handelen met slavenhandelaren, en dat ze slaven houden, dus klopt de ontkenning van Pahud niet.

Voor de Nederlandse firma's in West-Afrika ligt het hoogtepunt van de handel aan het begin van de jaren 1850, wat overeenkomt met het hoogtepunt in de palmoliehandel. Als Kerdijk & Pincoffs in 1857 hier verschijnt is de handel hier steeds minder winstgevend voor Nederlandse firma's. Dit komt door de politieke ontwikkelingen waarbij steeds meer gebieden onder Brits protectoraat vallen, waardoor de Nederlandse handel benadeeld wordt. Kerdijk & Pincoffs is dus ook niet de enige Nederlandse firma die hier problemen heeft met de handel, of de enige Nederlandse firma die in financiële problemen komt. Alle Nederlandse firma's zijn in meer of mindere mate onsuccesvol in de handel tussen Nederland en West-Afrika. Alleen Hendrik Muller & Co. weet succesvol palmolie in Nederland te importeren. Deze firma heeft dit succes te danken aan de verplaatsing van de handel van West-Afrika naar Liberia. In Zuidwest-Afrika zijn geen andere Nederlandse firma's actief en is dus ook geen vergelijking met Kerdijk & Pincoffs mogelijk.

Britse Firma's

De Britse handelshuizen zijn de belangrijkste concurrenten van Kerdijk & Pincoffs in zowel West- als Zuidwest-Afrika. De Britse handel in palmolie begint op de kust van West-Afrika. De cijfers van de

¹¹⁴ Pieter C. Emmer, 'Abolition of the abolished', 177.

¹¹⁵ Emmer, 'Abolition of the abolished', 186-187.

¹¹⁶ Muller, *Hendrik Muller Szn*, 104-105.

algemene invoer geven een beeld van de handel van afzonderlijke firma's. Al in 1800 wordt er 223 ton palmolie vanuit West-Afrika naar Groot-Brittannië geëxporteerd. In 1850 wordt er 21.723 ton palmolie geëxporteerd. Dit betekent een stijging van bijna duizend procent sinds 1800. In de jaren 1850 is de handel in palmolie het meest winstgevend voor de Britse firma's. De handel stijgt in deze jaren continu, zowel in volume als in prijs. Het centrum van de handel is de delta van de Niger. Als in 1860 de Nederlandse handel hier afneemt, neemt de Britse handel juist toe.¹¹⁷ Vanaf 1862 begint de prijs van palmolie in Groot-Brittannië sterk te dalen. Het handelsvolume blijft tot in de jaren 1870 stijgen, maar dit kan de val van de prijzen niet compenseren. De waarde van de handel daalt van £1.809.733 in 1860 naar £1.000.535 in 1890.¹¹⁸ Deze cijfers lijken op de ontwikkelingen van de Nederlandse handelsfirma's in West-Afrika, en de Britse firma's zullen dus dezelfde ontwikkelingen doorgemaakt hebben.

In Zuidwest-Afrika zijn in 1845 drie Britse firma's actief: Tobin & Co., C. Horsfall & Son, en Hatton & Cookson, alle drie afkomstig uit Liverpool. Ambriz en het nabijgelegen Ambrizette zijn de belangrijkste Britse handelsplaatsen aan de Zuidwest-Afrikaanse kust. Hun handel is sterk verbonden aan de illegale slavenhandel. De Britse huizen verkopen hun waren aan Portugese en Cubaanse slavenhandelaren en worden door de Britse overheid ervan verdacht zelf deel te nemen aan de slavenhandel. Als in 1857 de Portugezen Ambriz innemen en hoge in- en uitvoerrechten eisen van handelaren uit andere landen verplaatsen Hatton & Cookson en Tobin & Co. hun factorijen naar Kinsembo. In 1857 verkoopt Horsfall & Son hun factorij in Ambriz, mogelijk via Samson aan Kerdijk & Pincoffs, en hierna is de Britse handel in Ambriz van bijna geen betekenis meer.

In 1854 sticht Tobin & Co. een handelspost in Ponta de Lenha aan de Congo rivier en begint hier met de handel in palmolie. Hatton & Cookson vestigen zich er kort daarop ook. In 1856 is de Britse marine zeer actief in dit gebied en brengt de slavenhandel bijna tot stilstand. Hierdoor stijgt de inkoopprijs van palmolie. Dit komt omdat de palmnoten waar de olie van gemaakt wordt ook gebruikt worden als voedsel voor de slaven, die nu langer gevoed moeten worden terwijl er gewacht wordt tot ze verkocht kunnen worden. Hierdoor stijgt de vraag naar palmnoten in Zuidwest-Afrika. Het jaar daarop laat de Britse marine haar waakzaamheid vieren waardoor de slavenhandel weer toeneemt en de vraag naar palmolie afneemt. Dit illustreert de grote invloed van de slavenhandel op de handel in palmolie. Net als voor de Nederlandse firma's in West-Afrika is de periode 1850-1856 een goede periode voor de handel in palmolie. In 1856 bereikt de handel voor de Britse firma's een hoogtepunt dat tot na het einde van de illegale slavenhandel rond het einde van de jaren 1860 niet meer bereikt zal worden. Niettemin breiden de Britse firma's zich gedurende de jaren zestig uit.

¹¹⁷ Muller, *Hendrik Muller Szn*, 198.

¹¹⁸ Lynn, 'From Sail to Steam', 227-228.

Als de slavenhandel beëindigd is, volgt aan het eind van de jaren 1860 een tweede groei door het wegvallen van de slavenhandelaren en hebben de Britten zich langs de hele kust van Zuidwest-Afrika gevestigd. Sesamzaad en rubber worden gedurende de jaren 1870 steeds belangrijker voor de Britse handel, en de handel groeit gestaag in dit decennium. Ten minste acht nieuwe Britse handelsfirma's vestigen zich in Zuidwest-Afrika in deze periode. Tot het faillissement in 1879 zullen de Britten de belangrijkste concurrenten van Kerdijk & Pincoffs zijn. Niettemin is dit voor de Britten niet heel nadelig. Een deel van de aandelen van de Afrikaansche Handelsvereniging zijn door Britse burgers gekocht en kleine Britse kustvaarders zijn belangrijk voor de Nederlandse firma voor de handel langs de kust. Bovendien exporteert de Afrikaansche Handelsvereniging Britse producten die eerst in Europa verhandeld zijn. In 1879 zou de Afrikaansche Handelsvereniging voor £175.000 aan Britse goederen exporteren naar Afrika.¹¹⁹ Het is moeilijk te zeggen of de Britten succesvoller zijn dan Kerdijk & Pincoffs in Zuidwest-Afrika. Dit hangt bovendien af van waarin dit gemeten moet worden. Het handelsvolume van Kerdijk & Pincoffs is zonder twijfel groter dan dat van de Britse firma's. Dit handelsvolume bestaat echter voor een groot deel uit de export van Britse producten naar Afrika. Volgens schattingen loopt dit op tot zestig procent. Bovendien hebben Britse handelaren een belangrijk aandeel in de financiering van Kerdijk & Pincoffs. In totaliteit is het totale belang in de handel in Zuidwest-Afrika van de Britse firma's hierdoor groter dan dat van Kerdijk & Pincoffs.¹²⁰

De Britse firma's hebben net als de Nederlandse firma's veel voordeel van het hoogtepunt van de palmoliehandel in de jaren 1850 in West-Afrika. Een belangrijk verschil is dat waar de Nederlandse firma's in West-Afrika na 1855 problemen beginnen te ondervinden, de Britse firma's juist een groei doormaken. Hieruit blijkt duidelijk het voordeel van de politieke ontwikkelingen en de uitbreiding van het Britse Protectoraat in West-Afrika. In Zuidwest-Afrika is de handel van de Britse firma's sterk verbonden aan de illegale slavenhandel. De slavenhandel is direct verbonden aan de prijs van palmolie en de slavenhandelaren zijn in financieel opzicht goede handelspartners omdat er betaald kan worden met geld in plaats van goederen. Het wegvallen van de slavenhandel zou dus negatieve gevolgen moeten hebben voor de Britse firma's. De opkomst van nieuwe handelsproducten als rubber en sesamzaad zorgen er echter voor dat de negatieve gevolgen opgevangen kunnen worden.

Firma's uit overige Europese landen

De informatie over firma's uit andere Europese landen en de Verenigde Staten in West- en Zuidwest-Afrika is op zijn best fragmentarisch. De enige bekende Franse firma actief in het gebied is Régis uit Marseille. Régis is in de negentiende eeuw de belangrijkste Franse firma waar het de import van

¹¹⁹ Anstey, 'British trade and policy', 50-53.

¹²⁰ Wesseling, 'Netherlands and the partition of Africa' 501-502.

palmolie uit Afrika betreft en vestigt zich in de jaren 1840. Ze handelen langs de gehele kust tussen Senegal in het noorden en Angola in het zuiden. De nadruk van Régis ligt op Senegal en Gabon.¹²¹ De firma handelt in 1857 ook in de Congo-rivier¹²² en zal daar tot ten minste 1879 actief blijven.¹²³ In 1863 koopt Kerdijk & Pincoffs in Banana een leegstaande ‘emigratie-factorij’ van Régis, waarvandaan in 1860 nog “zogenaamde vrije arbeiders naar West-Indië” verscheept worden.¹²⁴ Keizer Napoleon III heeft deze vorm van handel in 1857 al verboden.¹²⁵ Régis heeft dus op deze manier ook deelgenomen aan de illegale slavenhandel. Régis is ook in West-Afrika actief. In 1857 bezoeken schepen van de firma St. George d’Elmina,¹²⁶ en er staat een handelspost van Régis in Accra,¹²⁷ de tegenwoordige hoofdstad van Ghana. De Franse firma handelt ook op het eiland Fernando Po in de Golf van Guinea, het huidige Bioko.¹²⁸ Tot 1880 zal de handel van Régis in West-Afrika van gering belang zijn, maar vanaf 1880 verschuift de nadruk van Senegal en Gabon naar Benin in West-Afrika.¹²⁹

Portugese firma’s hebben in West-Afrika geen grote rol gespeeld. In Zuidwest-Afrika zijn in 1857 verschillende Portugese firma’s actief in de illegale slavenhandel tussen Ponta de Lenha en Cuba. Dit wordt echter steeds moeilijker door de waakzaamheid van de Britse marine.¹³⁰ Op de Congo-rivier zijn tussen 1860 en 1870 een aantal Portugese firma’s gevestigd die in naam handelen in palmolie, maar zich voornamelijk toeleveren op de slavenhandel. Als rond 1870 de trans-Atlantische slavenhandel tot stilstand gekomen is, komen deze firma’s in de moeilijkheden. De Afrikaansche Handelsvereeniging kan hierdoor Portugese factorijen en personeel overnemen.¹³¹ In de Portugese kolonie Angola zal het makkelijker geweest zijn voor Portugese firma’s door bescherming van de handel door de overheid.

Er zijn ook Duitse, Spaanse en Amerikaanse handelaren actief in zowel West- als Zuidwest-Afrika. Duitsland en de Verenigde Staten hebben geen bezittingen in West-Afrika maar handelen er wel, zei het niet op de schaal van de Nederlandse, Franse of Britse handelaren.¹³² In Zuidwest-Afrika zijn in 1857 Amerikaanse firma’s gevestigd in Kinsembo en in Ponta de Lenha.¹³³ In Ponta de Lenha nemen deze Amerikaanse huizen deel aan de slavenhandel. Tot slot zijn er ook een aantal Spaanse

¹²¹ Olivier Pétré-Grenouilleau (ed.), *From Slave Trade to Empire: European Colonisation of Black Africa 1780s-1880s* (2004) 15.

¹²² Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 83.

¹²³ Joachim John Monteiro, *Angola and the river Congo* (London, 1875) 81.

¹²⁴ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 27-29.

¹²⁵ Maritiem Museum Rotterdam, Handschriften, H753, *Dagboek mijner Reis naar Afrika / Dagboek gedurende mijn verblijf in Afrika vanaf 18 augustus 1858.*, 36.

¹²⁶ Muller, *Hendrik Muller Szn*, 74.

¹²⁷ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 71.

¹²⁸ *Ibidem*, 83.

¹²⁹ Pétré-Grenouilleau, *From Slave Trade to Empire*, 15

¹³⁰ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 107.

¹³¹ Hofstra, ‘Het schip “Lodewijk”’, 191-193.

¹³² Van der Aa, *Afrikaansche Studien*, 28.

¹³³ MMR, *Dagboek mijner Reis naar Afrika*, 48-55.

firma's die deelnemen aan de illegale slavenhandel.¹³⁴ De legitieme handel van deze firma's zal gering geweest zijn, en met het einde van de slavenhandel is het de vraag of deze firma's lang voortbestaan hebben. Niettemin is elke firma een concurrent voor Kerdijk & Pincoffs waardoor de handel moeilijker wordt en langer duurt.

Conclusie

Uit de vergelijking van deze handelsfirma's blijkt dat de handel zowel in West- als in Zuidwest-Afrika sterk samenhangt met politieke ontwikkelingen en de slavenhandel. In West-Afrika kan behalve H. van Rijckevorsel geen enkele Nederlandse firma vaste voet aan de grond vinden. Dit komt door de concurrentie van H. van Rijckevorsel en de Britse firma's. De uitzonderingspositie van H. van Rijckevorsel komt doordat deze firma in de Nederlandse koloniën een monopolie heeft. De plaatselijke Nederlandse autoriteiten treden op als handelsagenten voor de firma waardoor deze monopoliepositie in stand gehouden wordt. De Britse concurrentie en een nieuwe Nederlandse wet die dit monopolie doorbreekt betekenen ook het einde voor de firma van Huibert van Rijckevorsel. Deze firma's opvolger, Hendrik Muller & Co., is de enige succesvolle Nederlandse firma in de handel in palmolie. Dit succes komt echter doordat deze firma zich terugtrekt uit West-Afrika en zich richt op Liberia.

De Britse firma's kunnen juist profiteren van de ontwikkelingen in West- en Zuidwest-Afrika en worden hierdoor de belangrijkste handelaren in de twee gebieden. Het conflict met de Ashanti in het binnenland van West-Afrika leidt in eerste instantie tot een bemoeilijking van de handel in palmolie, maar uiteindelijk leidt dit ook tot een grotere Britse invloed in het gebied waar de firma's van kunnen profiteren. Andere Europese firma's hebben door de Britse concurrentie veel moeite met de handel in West-Afrika tussen 1857 en 1879. De Franse firma Régis is vooral succesvol in het Franse Senegal en Gabon, en Portugese firma's zijn enkel succesvol in de Portugese gebieden. Het is dus aan te nemen dat de geringe Nederlandse invloed en het verdwijnen van de koloniën in West-Afrika nadelig zijn voor de Nederlandse firma's in het gebied. In Zuidwest-Afrika, en dan met name in het gebied rondom de monding van de Congo-rivier, is de invloed van Europese overheden kleiner dan in West-Afrika. De handelstarieven die het Portugese Angola een ongunstig handelsklimaat geven voor de Europese firma's kunnen zo makkelijk omzeild worden. De Nederlandse handel in palmolie in West-Afrika bereikt in de eerste helft van de jaren 1850 een hoogtepunt. Daarna blijken de invloed van de concurrentie van andere firma's en het Britse imperialisme te nadelige effecten te hebben. Dit is voor Kerdijk & Pincoffs dan ook de reden om de handel in West-Afrika op te geven en deze geheel op Zuidwest-Afrika te richten.

¹³⁴ Hofstra, 'Het schip "Lodewijk"', 191.

Waarom de handel van de firma in Zuidwest-Afrika ook mislukt blijft echter onduidelijk. Doordat Europese koloniën hier, op het Portugese Angola na, ontbreken hebben de Europese handelsfirma's in het gebied rond de monding van de Congo-rivier precies dezelfde voor- en nadelen qua in- en uitvoer. Er zijn hierdoor ook geen geconsolideerde monopolieposities in dit gebied. Het nadeel is dat het ook moeilijk is deze positie zelf in te nemen. Ook het imperialisme speelt een kleinere rol in Zuidwest-Afrika. Alleen Portugal is hier actief in het zoeken naar gebiedsuitbreiding en als ze dit doen zoals in Ambriz is het gemakkelijk voor firma's om bijkomende handelsnadelen te voorkomen door de handel te verplaatsen naar gebieden in handen van Afrikaanse koningen. De reden voor het mislukken van de handel van Kerdijk & Pincoffs in Zuidwest-Afrika moet dus ergens anders gezocht worden.

Verloop van de handel van Kerdijk & Pincoffs

In Zuidwest-Afrika lijkt het handelsklimaat in het voordeel van Kerdijk & Pincoffs. De geconsolideerde concurrentiepositie waar de firma in West-Afrika tegenaan loopt, is juist de positie waar Kerdijk & Pincoffs zich in Zuidwest-Afrika in de jaren zestig en zeventig bevindt. Hoe komt het dat de firma deze positie niet kan benutten? Door het verloop van de handel van de firma te onderzoeken, zal deze vraag beantwoord worden. Omdat de problemen van de handel in West-Afrika toe te schrijven zijn aan andere factoren, zal deze hier niet besproken worden. Het is niet mogelijk om conclusies te trekken uit de officiële handelscijfers van Kerdijk & Pincoffs. Hier is immers mee geknoeid. Er is een rapport uit 1880 waarin de handel van de Afrikaansche Handelsvereniging (1869-1879) onderzocht is. Voor de periode 1857-1869 zijn geen officiële bronnen beschikbaar. Hier bieden egodocumenten tot op zekere hoogte uitkomst.

Lodewijk Kerdijk en Willem Aarts

Er zijn drie reisverslagen van medewerkers van Kerdijk & Pincoffs. Deze verslagen geven een beeld van de handel van de firma. De reisverslagen van Lodewijk Kerdijk en Willem Aarts zijn geschreven gedurende de eerste paar jaar van de handel van de firma in Afrika (1857-1859). Het verslag van Onno Zwier van Sandick stamt uit 1879 en beschrijft het einde van de firma. De informatie in de journalen over de handel van de firma vertellen is de enige manier om inzicht te krijgen in het dagelijkse verloop van de handel van de firma. Het algemeen geaccepteerde verhaal is dat de firma vanaf het begin goede zaken doet en het bedrijf zich gestaag uitbreidt. Uit het onderzoek naar de geschiedenis van Kerdijk & Pincoffs is al gebleken dat de overstap naar het commanditair en naamloos vennootschap niet komt door het goede verloop van de zaken, maar juist omdat er geld nodig is. Over de eerste jaren van de handel in Afrika wordt over het algemeen gezegd dat de zaken goed gaan en de handel toeneemt. Aan de hand van de dagboeken van Lodewijk Kerdijk en Willem Aarts kan de beginperiode (1857-1859) van Kerdijk & Pincoffs onderzocht worden.¹³⁵

Opnieuw lijken de feiten het verhaal tegen te spreken. Al op de eerste reis gaat het bijna mis. De *Gitana* vaart als eerste schip voor de firma in 1857 onder het bevel van Kapitein Cheeseman naar Zuidwest-Afrika. Lodewijk Kerdijk zal later dat jaar als hoofdagente voor de firma naar het continent afreizen en ontmoet Cheeseman aan boord van de *Gitana* voor de kust van Zuidwest-Afrika.¹³⁶ Uiteindelijk blijkt dat Cheeseman met de middelen van Kerdijk & Pincoffs een huis voor zichzelf en zijn gezin wil bouwen in Cape Palmas, Liberia. Lodewijk Kerdijk kan dit ternauwernood voorkomen. Hoewel er al enig verlies geleden is, heeft hij daarmee de firma voor een groter verlies behoedt.¹³⁷

¹³⁵ Wesseling, 'Netherlands and the partition of Africa', 496.

¹³⁶ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 94.

¹³⁷ *Ibidem*, 124.

Het reisjournaal van Lodewijk Kerdijk loopt van 10 Augustus 1857 tot maart 1858. Het beschrijft de handel in Zuidwest-Afrika tamelijk uitvoerig, maar blijft vaag als het over de handel van Kerdijk & Pincoffs gaat. Het beeld van de handel wat hieruit voort komt is vooral een beeld van onzekerheid. Kerdijk spreekt op 19 oktober 1857 over een gunstig uitgevallen handelsovereenkomst, waardoor hij een lading ivoor heeft kunnen bemachtigen. Hij geeft echter ook aan dat hier alleen aan verdiend gaat worden als de prijs van ivoor hetzelfde blijft. Hij maakt hier de precieze getallen met opzet onleesbaar, waarschijnlijk om te voorkomen dat de informatie in verkeerde handen valt.¹³⁸ Op 16 oktober schrijft hij dat er in Ponta de Lenha 'enige kleinigheden' verkocht worden aan de slavenhandelaren waarmee nog redelijk wat verdient wordt. Maar dat dit waarschijnlijk maar net genoeg is om de onkosten van de reis er naartoe te dekken.¹³⁹ Andersom zijn er ook momenten dat de handel niet zo goed loopt als gehoopt, maar de negatieve gevolgen mogelijk nog meevallen. Op 24 oktober reist Kerdijk naar Kabenda, ten noorden van de monding van de Congo-rivier, omdat daar een lading kopererts klaar zou liggen. Hoewel de beloofde lading kopererts er niet is, wordt er "*echter een massa kleinigheden verkocht waar aan wel is waar veel verdient wordt*".¹⁴⁰ Zo hebben bijna alle positieve verhalen een negatieve kant en vice versa. Gekeken naar het aantal keer dat Kerdijk de handel positief of negatief noemt, geeft geen eenduidig beeld. In totaal bespreekt Kerdijk zeventien keer de handel van de firma. Vijf keer noemt hij deze goed, zes keer noemt hij slechte handelsontwikkelingen en zes keer blijft het onduidelijk of de handel positief of negatief verloopt. Het is dus wat voorbarig om te zeggen dat de zaken goed verlopen, hoewel er ook niet gezegd kan worden dat ze slecht verlopen.

Lodewijk Kerdijk schrijft uitvoerig over het belang van de slavenhandel voor de handel van Kerdijk & Pincoffs. Lodewijk Kerdijk maakt er geen geheim van dat hij voorstander van de slavenhandel wordt tijdens zijn reis naar Zuid-Afrika.¹⁴¹ De beëindiging van de slavenhandel in Zuidwest-Afrika is volgens hem dan ook voor iedereen, op de Britse marine na, nadelig. De situatie voor de slaven zelf is volgens hem ook slechter geworden. Behalve dat door de financiële problemen van de slavenhandelaren de slaven slechter af zijn, pleit Kerdijk ook dat de slaven sinds jonge leeftijd geen vrijheid kennen, en dat ze daarom beter af zijn als slaaf. Het is voor hem logisch dat de slaven beter af zijn onder een Europese eigenaar dan onder een Afrikaanse. Bij de Europese eigenaar kan de slaaf beschaving bijgebracht worden, wat uiteindelijk tot de emancipatie van de slaven zal leiden.¹⁴² De onderliggende toon blijft dat een toeneming van de slavenhandel gunstig zou zijn voor de legitieme

¹³⁸ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 105.

¹³⁹ Ibidem, 99.

¹⁴⁰ Ibidem, 114.

¹⁴¹ Ibidem, 106

¹⁴² Ibidem, 167-171.

handel van de firma.¹⁴³ Hieruit blijkt dat Kerdijk al in 1857 de negatieve gevolgen van de onderdrukking van de slavenhandel ervaart. Dat de bestrijding in de jaren zestig alleen maar toeneemt, betekent dus ook dat de handel van de firma er steeds meer onder zal lijden.

Een ander probleem waar Lodewijk Kerdijk tegenaan loopt is de betrouwbaarheid van het personeel van de firma. In West- en Zuidwest-Afrika is het vaak de kapitein die verantwoordelijk is voor de handel van de firma. De firma is hierdoor dus ook erg afhankelijk van de kapiteins. Zij krijgen daarom geschreven instructies van Kerdijk & Pincoffs, maar of ze zich er aan houden is een tweede. Kapitein Cheeseman is hierin uiteraard een extreem voorbeeld. In 1858 komt de Lodewijk bij toeval de Adolf & Martinus tegen bij Fernando Po, het huidige Bioko in de Golf van Guinea. De kapitein had echter heel andere instructies gekregen maar in plaats daarvan *“zijn’ eigene kop gevolgd”*.¹⁴⁴ Ook andere werknemers zijn niet altijd te vertrouwen. In Ambriz werkt de neef van kapitein Cheeseman, maar al snel blijkt dat hij voor zichzelf en anderen steelt uit de voorraden van Kerdijk & Pincoffs.¹⁴⁵ Ook uit de voorraden op de schepen wordt regelmatig handelswaar gestolen. Vooral de flessen drank moeten het hierbij ontgelden. Het begin van de handel van Kerdijk & Pincoffs heeft genoeg problemen. Lodewijk Kerdijk schrijft erover dat *“[d]eze warboel begint mij echter gruwelijk te vervelen, en hoop ik thans meer geregelde tijden te gemoet te gaan. Alle begin is moeyelijk, vooral wanner het begin in het reinigen eener Augias-stal bestaat.”*¹⁴⁶ Zoals eerder vermeld blijkt de aankoop van de factorij in Ambriz ook een miskoop als de Portugese heffingen te hoog blijken, waarom de firma er ook weer vlug vertrekt.

Willem Aarts reist in 1858 als werknemer van Kerdijk & Pincoffs naar Zuid-Afrika. Hij werkt als handelsbediende onder Lodewijk Kerdijk, die overigens niet over Aarts te spreken is.¹⁴⁷ Het reisjournaal van Aarts loopt van 21 juni 1858 tot 27 november 1859, en sluit dus aan op het journaal van Kerdijk. Aarts verblijft in deze periode zowel in Ambriz, Kinsembo als Ponta de Lenha. Hij schrijft meer over persoonlijke onderwerpen en behandelt de handel een stuk minder uitvoerig dan Lodewijk Kerdijk. In de paar passages die over de handel gaan, schetst Aarts een overwegend negatief beeld. Zeven keer bespreekt hij de handel, één keer heeft hij positief nieuws. Hij ontvangt van een collega in een andere factorij het nieuws dat daar de handel in palmolie gunstig is uitgevallen.¹⁴⁸ Eén keer blijft het onduidelijk of de handel positief of negatief verloopt, en de andere vijf keer is Aarts bijzonder negatief over de handel. De eerste negatieve vermelding is op 9 september 1858 en de laatste op 21 november

¹⁴³ Ibidem, 13-14.

¹⁴⁴ Kerdijk, *Lodewijk Kerdijk*, 190-191

¹⁴⁵ Ibidem, 124.

¹⁴⁶ Ibidem, 191.

¹⁴⁷ Nationaal Archief, Nieuwe Afrikaanse Handels Vereniging, Inventaris nr. 145, 364, Brief L.P. Kerdijk, 15-11-1858.

¹⁴⁸ MMR, *Dagboek mijner Reis naar Afrika*, 44

1859. De momenten waarop hij dit schrijft zijn verdeeld over het hele jaar: september 1858 en februari, april, juni en november 1859.¹⁴⁹ Het gaat hierbij dus niet om een korte periode van slechte handel maar om een heel jaar van problemen.¹⁵⁰

Uit deze twee dagboeken lijkt naar voren te komen dat het begin van de handel van Kerdijk & Pincoffs met de nodige problemen lijkt te kampen. In 1857 en de eerste helft van 1858 gaan de zaken redelijk. Of 1858-59 inderdaad zo rampzalig is als Willem Aarts doet voortkomen, is de vraag. Hij schrijft vooral uit zijn eigen beleving van de handel. Dit hoeft niet representatief te zijn voor de gehele handel van de firma in Zuidwest-Afrika. Het betekent wel dat een deel van de handel van Kerdijk & Pincoffs tussen 1858 en 1859 slecht is. Waarschijnlijk zal de handel in totaliteit redelijk uitvallen. Het is wel zeker dat het iets te ver gaat om de handel van de firma in de periode 1857-1859 'goed' te noemen.

Kritiek van Onno Zwier van Sandick

Onno Zwier van Sandick arriveert op 14 mei 1879 in Banana. Hij schrijft erg kritisch over de werking van Kerdijk & Pincoffs. Hij spreekt van corruptie, oplichting en fraude onder de werknemers van de firma. In Nederland maakt Kerdijk & Pincoffs rond die tijd de financiële problemen bekend. Het zal nog enkele maanden duren voordat dit nieuws Afrika bereikt. Zwier van Sandick geeft hierdoor een beschrijving van de laatste maanden van de firma en legt een aantal problemen bloot. Opvallend is hoe weinig verandering er is op te merken tussen dit journaal en de reisverslagen uit 1857-59. Uiteraard is de handel flink uitgebreid en heeft de Afrikaansche Handelsvereniging in 1879 meer handelsposten dan Kerdijk & Pincoffs in 1859. Het vervoer geschiedt in 1879 echter nog steeds alleen per schip of per voet. In een poging het vervoer over land te verbeteren is door de firma begonnen met het verschepen van spoorweg naar Afrika, maar deze liggen ongebruikt bij de factorijen. Er zijn geen havens aangelegd en het laden en lossen van de Europese schepen gebeurt nog steeds door Afrikanen in kano's. Dit neemt dus nog steeds veel tijd in beslag. Ook bezitten de Europese firma's nog steeds Afrikaanse slaven. De Afrikaansche Handelsvereniging bezit volgens Zwier van Sandick honderden slaven die over de handelsposten verspreid zijn. De manier van handelen is onveranderd gebleven, en er is sprake van veel fraude aan zowel Europese en Afrikaanse kant. Er is ondanks de grote onderlinge concurrentie veel contact tussen de Europeanen aan de kust en ze helpen elkaar met voedsel en onderdak.

Het nieuws van het faillissement van de Afrikaansche Handelsvereniging wordt in eerste instantie niet geloofd door de medewerkers in Afrika. Pas als officiële brieven uit Rotterdam de Afrikaanse kusten bereiken wordt het nieuws geaccepteerd. Het nieuws brengt veel onrust. De

¹⁴⁹ MMR, *Dagboek mijner Reis naar Afrika*, 31 - 51

¹⁵⁰ MMR, *Dagboek mijner Reis naar Afrika*, 31 - 51

ruilhandel wordt voortgezet maar ladingen worden niet meer verscheept totdat er meer duidelijkheid is over de situatie van het bedrijf en wat dit voor de werknemers betekent. Zwier van Sandick zegt niet veel over het verloop van de handel van de firma, maar dat maakt in mei 1879 ook niet meer uit, aangezien de firma dan al failliet is. Zwier van Sandick maakt echter één opvallende opmerking over de Europese handelshuizen in Afrika: volgens zijn verslag heeft geen enkele firma succes met de handel in Afrika, en verkeren ze “[b]eurteling [...] in staat van faillissement of liquidatie.” De bedrijven weten echter telkens opnieuw financiering te vinden en een doorstart te maken.¹⁵¹ Er wordt vaak aangenomen dat de handel in Afrika winstgevend moet kunnen zijn, ‘want er zijn zo veel Europese handelsfirma’s, en die zullen toch niet allemaal alleen maar verlies draaien’.¹⁵² Hoewel er ongetwijfeld ook winst behaald wordt door sommige Europese handelsfirma’s, is deze aanname dus onjuist. Er wordt door alle firma’s verlies gedraaid. Het idee dat alle andere firma’s niet allemaal verlies kunnen maken betekent juist dat de firma’s in het gebied actief blijven en de problemen aan blijven houden.

Rapport voor de Hoge Raad

Het is onmogelijk om een goed beeld van de precieze handelscijfers van Kerdijk & Pincoffs en de Afrikaansche Handelsvereeniging tussen 1857 en 1868 te krijgen. De bestrijding van de slavenhandel zal negatieve gevolgen hebben voor de handel, wat meespeelt in de financiële problemen die de firma ondervindt. De cijfers van Kerdijk & Pincoffs zelf zijn onbetrouwbaar en moeilijk te doorgronden. Dit komt doordat de manier van boekhouding zo ingericht is, dat het onmogelijk is om verschillende kosten en baten te onderscheiden. Op het saldo ‘Hoofdagent’ worden alle aan- en verkopen in Afrika bij- en afgeschreven. Informatie over de handel via andere wegen is beschikbaar maar niet voldoende om een goed beeld te kunnen scheppen omdat er te veel gaten en onzekerheden in bestaan.

In 1880 wordt naar aanleiding van het faillissement van de Kerdijk & Pincoffs een rapport aan de Hoge Raad overhandigd, getiteld *De Afrikaansche Handelsvereeniging en Hare Werking*. Dit rapport bespreekt de handel van de firma tussen 1869 en 1879. Uit dit rapport blijkt dat de firma na aankoop van goederen zowel de aankoopsom als een extra 120% van het aankoopbedrag voor de goederen rekent om de verwachte winst aan te geven. Dit komt overeen met de boekhouding van de firma H. Van Rijckevorsel. Net als bij H. Van Rijckevorsel is het echter onzeker of de goederen van Kerdijk & Pincoffs daadwerkelijk aankomen in Europa en dan voor de verwachte prijs verkocht worden. Hierdoor lijkt het alsof er grote winsten geboekt worden terwijl dit niet altijd het geval is. Ook aankopen die helemaal niet bestemd zijn voor verkoop worden op deze manier verwerkt, zoals voorraden en materialen voor de handelsposten.

¹⁵¹ Zwier van Sandick, *Herinneringen van Afrika*, 1-123

¹⁵² Hofstra, ‘Het schip “Lodewijk”’, 190.

In dit rapport komt naar voren dat de overgang van het commanditaire vennootschap naar de naamloze vennootschap Afrikaansche Handelsvereniging niet komt door groei, maar juist door de noodzaak om nieuw kapitaal te verkrijgen. In 1869 wordt bij de oprichting van vennootschap door de aandeelhouders f.2.200.000,- gulden bijeengebracht. Hierin is het kapitaal van Kerdijk & Pincoffs al verwerkt. Een deel van dit geld wordt gebruikt voor het aflossen van schulden van investeerders. Er wordt over 1869 een winst voorgespiegeld op basis waarvan f.132.000,- dividend voor de investeerders gerekend wordt, terwijl er eigenlijk sprake is van verlies van ongeveer f. 403.000,-. Het saldo Hoofdagente maakt bovendien ongeveer f. 1.500.000,- verlies vanwege de manier van overboeken. Hierbij speelt de al bijgeschreven winst op artikelen die niet aankomen een belangrijke rol. De f. 2.200.000,- gulden bijeengebracht door de aandeelhouders wordt dus al in 1869 bijna geheel tenietgedaan.

In de daaropvolgende jaren wordt dit stelsel in stand gehouden en aangevuld met frauduleuze praktijken. Zo worden aan het eind van het jaar bedragen overgeboekt van van Kerdijk & Pincoffs, dat nog bestaat als aparte firma voor de inkoop van goederen voor de Afrikaansche Handelsvereniging, om op deze manier het verlies te verdoezelen. Deze bedragen worden in het nieuwe jaar echter weer teruggestort. Elk jaar wordt ook meer geld geleend waardoor nog grotere schulden ontstaan waardoor een vicieuze cirkel ontstaat. In 1871 wordt ook de hoofdagente in Afrika betrokken bij de frauduleuze praktijken, en vanaf 1872 worden steeds ingewikkeldere overboekingen gedaan om verliezen op verschillende posten te kunnen dekken. In dat jaar wordt ook de Rotterdamsche Handels Vereniging door Lodewijk Pincoffs opgericht voor de ontwikkeling van de havens in Feyenoord. Deze kan vanaf 1873 de Afrikaansche Handelsvereniging steunen in de handel. Ook deze firma wordt gebruikt voor frauduleuze overboekingen om de verliezen te verbergen. De directeurs blijven ondertussen ladingen met Europese goederen vanuit Rotterdam naar Afrika verzenden. In 1875 schrijft de hoofdagente zowel in februari als in oktober dat hij niet begrijpt waarom de goederen naar Afrika verstuurd worden, en dat hij voorziet dat hij niet in staat zal zijn de goederen om te zetten in Afrikaanse handelswaar. Bovendien zijn sommige goederen, zoals de geweren, van zulke slechte kwaliteit dat ongeveer de helft onverkoopbaar is. In 1877 biedt de Afrikaansche Handelsvereniging Prins Hendrik van Oranje de positie van erevoorzitter aan. Door de valse boekhouding voor te houden halen ze de prins over om de positie te accepteren. Dit is opnieuw een poging om aandeelhouders te trekken.

In figuur 1 zijn de verschillen tussen de winst zoals voorgespiegeld in de boekhouding tegen het werkelijk verlies gezet. Het is opvallend dat de bedragen van de voorgespiegelde winst volgens het rapport in 1872 en 1873 gelijk zijn. Het is onduidelijk hoe de auteur van het rapport tot deze cijfers

Figuur 1. Voorgespiegelde winst vs. werkelijk verlies			
	Voorgespiegelde winst (in guldens)	Werkelijk verlies (in guldens)	Vershil (in guldens)
1869	139.578,06	402.921,94	542.500,00
1870	227.333,33	136.366,67	363.700,00
1871	280.758,63	536.570,94	817.329,57
1872	278.846,15	128.505,21	407.351,36
1873	278.846,15	854.585,64	1.133.431,79
1874	201.923,05	976.076,95	1.178.000,00
1875	144.235,62	1.240.777,85	1.385.013,47
1876	221.153,85	1.927.308,20	2.148.462,05
1877	182.692,34	1.337.939,47	1.520.631,81
1878/79	-	318.000,00	318.000,00
Totaal	1.955.367,18	7.859.052,87	9.814.420,05
Bron: C.W. Vermeulen, <i>De Afrikaansche Handelsvereniging en haar werking; Rapport aan den Hoge Raad der Nederlanden (1880)</i>			

komt, maar mogelijk is dat er een fout in gemaakt is. Niettemin geven deze cijfers duidelijk de problemen van de Afrikaansche Handelsvereniging in de periode 1869-1879 weer.

Uiteindelijk lijdt de firma tussen 1869 en 1879 bijna acht miljoen gulden verlies, en de fraude van de firma leidt tot een verschil van bijna tien miljoen gulden in de boekhouding. Over de voorgespiegelde winsten wordt dividend uitgekeerd aan de aandeelhouders. Op deze manier worden nieuwe aandeelhouders gelokt. Het aantal aandeelhouders groeit hierdoor, waardoor het uit te keren dividend elk jaar toeneemt. Deze vicieuze cirkel en de slechte handelsresultaten betekenen uiteindelijk de ondergang van de firma.¹⁵³

Conclusie

Uit de dagboeken van Lodewijk Kerdijk en Willem Aarts blijkt het idee dat de handel tussen 1857 en 1859 minder goed verloopt dan vaak aangenomen wordt. Hoewel de handel ook niet slecht lijkt te gaan en er mogelijk winsten geboekt worden, zijn hier al problemen te ontwaren. Niettemin biedt het perspectief voor een succesvolle handelsonderneming. De zaken worden uitgebreid en het zijn de problemen uit 1861, het overlijden van Lodewijk Kerdijk en het vergaan van drie schepen, die voor de eerste grote problemen zorgen. Het reisverslag van Onno Zwier van Sandick toont aan dat er tussen 1857 en 1879 weinig verandering is in de manier van handelen in Afrika. Dit brengt veel problemen met zich mee. De Afrikaansche Handelsvereniging is echter niet de enige Europese firma die met deze problemen te kampen heeft. Hieruit is op te maken dat de Europese handel in Zuidwest-Afrika in het algemeen op zijn minst problematisch te noemen is.

¹⁵³ C.W. Vermeulen, *De Afrikaansche Handelsvereniging en haar werking; rapport aan den Hoge Raad der Nederlanden (1880)* 5-29.

Tussen 1869 en 1879 verloopt de handel van Kerdijk & Pincoffs dramatisch en er worden enorme verliezen geleden. De handel zelf loopt al slecht, maar het verlies wordt vergroot door de hoge dividenden die de firma moet uitkeren. De verliezen worden verdoezeld met boekhoudkundige trucs en fraude om zo meer aandeelhouders te trekken. Dit leidt echter tot een vicieuze cirkel waarin er steeds meer dividend nodig is om steeds meer aandeelhouders te betalen. Het nieuwe kapitaal gaat echter vooral op aan het aflossen van schulden. Deze constructie leidt tot een verschil in de boekhouding van bijna tien miljoen gulden tussen 1871 en 1879. Uiteindelijk zal de opgebouwde schuld het einde van de firma betekenen.

Conclusie

Op basis van dit onderzoek ontstaat een nieuw beeld van de handel van Kerdijk & Pincoffs in West- en Zuidwest Afrika. Een overzicht van de handel van de firma vertoont grote verschillen met het tot nu toe bekende verhaal. De handel van Kerdijk & Pincoffs in West- en Zuidwest-Afrika biedt tussen 1857 en 1859 redelijke vooruitzichten voor de toekomst. Er zijn problemen die de handel bemoeilijken maar deze lijken niet onoverkoombaar te zijn. 1861 is met recht een rampjaar voor de firma te noemen. In de Afrikaanse handel is ervaring en het persoonlijk netwerk van groot belang. Het overlijden van hoofdagent Lodewijk Kerdijk betekent op zakelijk niveau hierdoor een groot verlies. Het vergaan van drie schepen op de terugweg van Afrika in datzelfde jaar, leidt tot grote verliezen omdat de lading verloren gaat. Om het verlies te kunnen ondervangen, wordt in 1862 overgegaan op een commanditaire vennootschap om kapitaal van aandeelhouders aan te trekken en de firma op deze wijze van de ondergang te redden. Met het geïnvesteerde geld kunnen nieuwe schepen gekocht worden en wordt de handel hervat.

De situatie tussen 1862 en 1869 is onduidelijk. Er is sprake van uitbreiding in zowel het aantal schepen als het aantal handelsposten maar de financiële problemen van de firma nemen toe. Dit komt mede door de bestrijding van de illegale slavenhandel waardoor deze verdwijnt. Als oplossing wordt in 1868 de naamloze vennootschap Afrikaansche Handelsvereniging opgericht, waardoor de firma een nieuwe kapitaalinjectie krijgt. De problemen zijn echter al zo groot dat dit nieuwe kapitaal in 1869 al bijna geheel uitgegeven is. Vanaf 1869 gaan de zaken alleen maar verder bergafwaarts, en er worden tot het faillissement in 1879 elk jaar stijgende verliezen geleden. Met boekhoudkundige trucs en fraude wordt er echter elk jaar winst voorgespiegeld. De aandeelhouders krijgen hoge dividenden uitgekeerd over deze valse winst in de hoop nieuwe aandeelhouders en dus nieuwe investeringen aan te kunnen trekken. Hoewel dit werkt, is het nieuwe kapitaal niet voldoende om de groeiende schulden te kunnen betalen. Bovendien leidt het tot meer aandeelhouders die meer dividenden uitgekeerd moeten krijgen, waardoor er grotere schulden gemaakt worden. Deze vicieuze cirkel wordt aangehouden tot 1879. De situatie wordt dan onhoudbaar wordt door de directeurs naar buiten gebracht, met het faillissement tot gevolg.

Er zijn belangrijke verschillen tussen het handelsklimaat in West- en Zuidwest-Afrika. In West-Afrika is de Europese handel geconsolideerd rond de Europese koloniën en handelsfirma's die vaak al geruime tijd aanwezig zijn in het gebied. In de verschillende koloniën wordt de voorkeur gegeven aan handel met het moederland door middel van hogere in- en uitvoerrechten voor schepen uit andere landen. De manier van handelen betekent dat gevestigde firma's veel voordeel hebben van hun ervaring en connecties met zowel hoge ambtenaren als de Afrikaanse handelaren. Hierdoor is er veel concurrentie voor Kerdijk & Pincoffs in West-Afrika en hebben ze moeite met de handel. Deze concurrentie kan de

firma niet aan. Uiteindelijk zal Kerdijk & Pincoffs zich daarom terugtrekken uit West-Afrika en de handel op Zuidwest-Afrika richten. In Zuidwest-Afrika is de handel door het ontbreken van koloniën, op het Portugese Angola na, vrijer van regulatie en daardoor meer open voor nieuwkomers zoals Kerdijk & Pincoffs. Omdat de Europese wetgeving hier niet van toepassing is, kan de illegale slavenhandel hier tot ongeveer 1870 gemakkelijker voortgezet worden. Kerdijk & Pincoffs nemen niet actief deel aan de slavenhandel maar handelen wel in goederen met de slavenhandelaren. Aan deze vorm van handel heeft de firma veel voordeel. De Britse marine wordt echter steeds succesvoller in het bestrijden van de slavenhandel, waardoor deze steeds verder afneemt en aan het einde van de jaren 1860 als verdwenen wordt beschouwd. Ondanks dat hierdoor ook de concurrentie voor Kerdijk & Pincoffs afneemt omdat veel slavenhandelaren ook actief waren in de legitieme handel, is het wegvallen van de slavenhandelaren als handelspartner een overwegend negatieve ontwikkeling voor de firma.

Tussen 1869 en 1879 zal de handel in Zuidwest-Afrika voor Kerdijk & Pincoffs voor enorme verliezen zorgen. Waarom de handel hier mislukt, is niet helemaal duidelijk. De vicieuze cirkel waar de firma in belandt, waarin steeds meer aandeelhouders steeds meer dividend uitgekeerd krijgen, leidt tot steeds hogere schulden, wat tot grotere problemen leidt. Dat Kerdijk & Pincoffs de grootste firma in het gebied zijn hoeft niet persé een voordeel te zijn. Het betekent ook meer personeel, onderhoud en alle kosten die daarbij komen kijken. Het is moeilijk in te schatten of het verlies van de firma inherent aan de handel is, of dat deze mogelijk winstgevend was geweest als er anders omgesprongen was met de financiën van de firma. Kerdijk & Pincoffs is niet de enige firma in het gebied waar de zaken slecht verlopen. Ook andere Europese firma's hebben veel financiële problemen. De problemen met de handel liggen dus niet aan de firma zelf. Alleen de Britse firma's lijken enigszins succesvol te zijn in de handel.

De handel in palmolie in West- en Zuidwest-Afrika heeft voor Nederland en de rest van Europa een aantal belangrijke gevolgen. De handel in palmolie ontstaat door de zoektocht naar nieuwe handelsproducten vanwege de afschaffing van de Europese slavenhandel. De problemen rond de handel in onder andere palmolie in West- en Zuidwest-Afrika leiden tot steeds meer interventies van Europese zijde in Afrika. Uiteindelijk zal dit ingrijpen een hoogtepunt bereiken in de verdeling van Afrika tijdens de Conferentie Van Berlijn in 1885. Waar de slavenhandel alleen toegankelijk was voor de elite in Afrika, is de handel in palmolie in principe voor elk huishouden toegankelijk. Dit heeft grote gevolgen voor de Afrikaanse bevolking. De welvaart van de Afrikaanse bevolking stijgt, waardoor de economie groeit. Bovendien betekent dit ook dat er meer kapitaal beschikbaar komt voor uitbreiding van de productie van palmolie. Dit leidt tot commercialisering van land en arbeid en een vraag naar nieuwe technologieën om de productie te vergroten. Door de afschaffing van de Europese slavenhandel en de commercialisering van de arbeid daalt de vraag naar slaven. Uiteindelijk zullen

deze ontwikkelingen leiden tot het verdwijnen van de slavernij in deze sector in Afrika. De handel in palmolie wordt daarom gezien als een belangrijke factor in de ontwikkeling van de moderne economie in Afrika.

Deze weergave van de geschiedenis van Kerdijk & Pincoffs staat tegenover het verhaal over de firma zoals in de meeste literatuur gegeven wordt. Het lijkt er op dat het idee dat Kerdijk & Pincoffs een succesvolle handelsfirma is stamt uit het werk van Robidé van der Aa uit 1871. Van der Aa krijgt zijn informatie echter direct van de directeurs van de firma, en die zijn gebaat bij een positief verhaal over de firma. Positieve verhalen over de firma betekenen immers meer mogelijkheden om de zo gezochte aandeelhouders aan te trekken. Op deze manier wordt Van der Aa onbedoeld meegetrokken in het bedrog van de directeurs. In de verdere historiografie over de firma wordt Van der Aa bijna altijd geciteerd als bron voor informatie over Kerdijk & Pincoffs. In al die onderzoeken wordt slechts éénmaal aangegeven dat de informatie van Van der Aa mogelijk vertekend is. Hierbij gaat het niet alleen om kleinere onderzoeken zoals artikelen in wetenschappelijke tijdschriften, maar ook om grote internationale publicaties. In *The Cambridge History of Africa* staat dat de Nederlandse en Britse handelaren het meest succesvol zijn in de legitieme handel in Zuidwest-Afrika.¹⁵⁴ Het is onduidelijk wat hier precies bedoeld wordt met 'succesvol', maar het gaat te ver om te stellen dat de Nederlandse handelaren, waarmee alleen Kerdijk & Pincoffs bedoeld kan worden, succesvol zijn. Er wordt immers bijna tien miljoen gulden verlies gemaakt.

In het geval van *The Cambridge History of Africa* is het onduidelijk op welke bronnen de uitspraak gebaseerd wordt. Bij gebruik van egodocumenten bij wetenschappelijk onderzoek wordt vaak de kritiek geuit dat mede door de subjectiviteit en de mogelijke verdraaiing van de waarheid de bronnen niet representatief zijn. Dit onderzoek toont aan hoe makkelijk onjuiste informatie uit officiële bronnen (de informatie van Kerdijk & Pincoffs verstrekt aan Van der Aa), uiteindelijk terecht komt in de algemene literatuur. Dit illustreert het belang van kritische blik naar de bronnen en hoe deze tot stand gekomen zijn. Ook laat dit het belang zien van goede verwijzingen in historisch wetenschappelijk onderzoek, zodat altijd duidelijk is welke informatie gebruikt wordt om uitspraken te onderbouwen. In het geval van Kerdijk & Pincoffs is het bekend dat de directeurs zich schuldig gemaakt hebben aan fraude, dus zou extra voorzichtigheid geboden moeten zijn.

Er zijn twee vragen die in dit onderzoek onbeantwoord blijven die wel van belang zijn voor een beter begrip van de situatie in Zuidwest-Afrika. De eerste betreft het succes van de doorstart van de Nieuwe Afrikaansche Handels Vennootschap door Hendrik Muller. De handel van Kerdijk & Pincoffs en de

¹⁵⁴ Flint, *The Cambridge history of Africa* vol. 5, 260-262.

Afrikaansche Handelsvereniging mislukt vanwege een samenloop van verschillende redenen uniek in Zuidwest-Afrika, gekoppeld aan de boekhoudkundige constructie van de firma. Hoe kan het dan dat na de liquidatie en de doorstart onder Hendrik Muller de Nieuwe Handelsvennootschap het wel voor elkaar krijgt succesvol handel in Afrika te drijven? Een mogelijke verklaring hiervoor ligt in de omvang van de firma's. Na de liquidatie sluit Hendrik Muller meteen een behoorlijk aantal handelsposten. Onno Zwier van Sandick heeft in zijn reisverslag een lijst van alle handelsposten van de Afrikaansche Handelsvereniging opgenomen. Er zijn ten minste 41 factorijen in Zuidwest-Afrika in 1879. Van deze 41 factorijen worden er 15 gesloten. Daarnaast worden een aantal handelsposten niet afzonderlijk genoemd, waarvan de meeste ook gesloten zijn. Mogelijk heeft het inkrimpen van de firma positieve gevolgen voor de handel van de firma. Hendrik Muller heeft in zijn tijd bij H. Van Rijckevorsel ook aangedrongen op het sluiten van handelsposten in West-Afrika. Nadat Muller de handel van H. Van Rijckevorsel overnam in zijn eigen firma heeft hij dit zelf gedaan. Door de handel te verplaatsen naar Liberia is hij de enige succesvolle Nederlandse handelaar in palmolie in Afrika geworden.

Wat ook opvalt is de tegenstelling tussen het idee dat de Europese handelsfirma's niet in Zuidwest-Afrika zouden handelen als dit niet winstgevend zou kunnen zijn, tegenover de vaststelling van Onno Zwier van Sandick dat bijna alle Europese firma's in constante financiële problemen verkeren. Uit dit onderzoek komt naar voren dat de meeste Europese firma's inderdaad veel financiële problemen ervaren. Alleen een aantal Britse firma's lijken hier een uitzondering op te vormen. Hieruit blijkt het gevaar van aannames op basis van dit soort redeneringen. Het toont echter ook aan dat Kerdijk & Pincoffs misschien een ander lot beschoren was als de directeurs eerlijk geweest waren en er eerder tot liquidatie overgegaan waren.

Literatuurlijst

Publicaties

- Aa, Robidé van der, *Afrikaansche Studien. Koloniaal bezit en particuliere handel op Afrika's westkust* (Den Haag, 1871).
- Ade Ajayi, J.F. (ed.), *General History of Africa VI: Africa in the Nineteenth Century until the 1980s* (Paris, 1989).
- Anstey, R.T., 'British Trade and Policy in west central Africa between 1816 and the early 1880's', *Transactions of the Historical Society of Ghana* Vol 3. 1 (1957).
- Austen, Ralph A., *African economic history; internal development and external dependency* (London, New Hampshire, 1987).
- Baggerman, Arianne en Dekker, Arianne, 'De gevaarlijkste van alle bronnen'; egodocumenten: nieuwe wegen en perspectieven', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* I (2004) 3-22.
- Blom, J.C.H., en Lamberts E. (reds.), *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn, 2006, vierde, herziene druk).
- Eltis, David, 'The impact of abolition on the Atlantic Slave Trade', in Eltis, David and Walvin, James (eds.), *The abolition of the Atlantic slave trade, origins and effects in Europe, Africa and the Americas* (London, Madison, WI, 1981).
- Emmer, Pieter C., 'Abolition of the abolished: the illegal Dutch slave trade and the mixed courts', in Eltis, David and Walvin, James (Eds.), *The abolition of the Atlantic slave trade, origins and effects in Europe, Africa and the Americas* (London, Madison, WI, 1981).
- Engerman, Stanley L., 'Some implications of the abolition of the slave trade', in Eltis, David and Walvin, James (eds.), *The abolition of the Atlantic slave trade, origins and effects in Europe, Africa and the Americas* (London, Madison, WI, 1981).
- Flint, John E., *The Cambridge history of Africa; volume 5 c. 1790-1870* (1978).
- Franssens, K., 'De vestiging van "Kerdijk en Pincoffs" te Banana, 1857-1859', *Mededelingen der zittingen van de Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen* 22 (1976) 683-697.
- Franssens, K., 'Nederland na de aardrijkskundige conferentie van Brussel (1877-1879)', in *bijdragen over de aardrijkskundige conferentie van 1876* (Brussel, 1976) 501-516.
- Hofstra, Sjoerd, 'Eenige gegevens over het schip "Lodewijk" en over den handel van Rotterdam op West Afrika in de negentiende eeuw', *Rotterdams Jaarboekje* (Rotterdam, 1938) 179-195.
- Hopkins, A.G., *An economic history of West Africa* (London, 1973).
- Jeekel, C.A., *Onze bezittingen op de kust van Guinea* (Amsterdam, 1869).

- Kerdijk, Lodewijk, *Reisjournaal van Lodewijk Kerdijk; West-Afrika 1857/1858, ingeleid door mr. A.F. Schepel* (Interbook International, Schiedam, 1978).
- Kisangani, Emizet F., Scott Bobb, F., *Historical Dictionary of the Democratic Republic of the Congo* (Lanham, Md, 2010).
- Lynn, Martin, 'Change and continuity in the British palm oil trade with west Africa, 1830-55', *The journal of African history* Vol. 22, 3 (1981).
- Lynn, Martin, *Commerce and economic change in West Africa : the palm oil trade in the nineteenth century* (Cambridge, 1997).
- Lynn, Martin, 'From Sail to Steam: The Impact of the Steamship Services on the British Palm Oil Trade with West Africa, 1850-1890', *The journal of African history* Vol. 30, 2 (1989) 227-245.
- Monteiro, Joachim John, *Angola and the river Congo* (London, 1875)
- Muller, Hendrik, *Muller een Rotterdams zeehandelaar; Hendrik Muller Szn. (1819-1898)* (Schiedam, 1977)
- Oosterwijk, Bram, *Ik verlang geen dank; Lodewijk Pincoffs (1827-1911)* (Uitgeverij Douane, Rotterdam, 2011).
- Pétré-Grenouilleau, Olivier (ed.), *From Slave Trade to Empire: European Colonisation of Black Africa 1780s-1880s* (2004).
- Pot, J.E. van der, 'Huibert van Rijckevorsel 1813-1866', *Rotterdamsch jaarboekje* (1944) 10-24.
- Reynolds, Edward E., 'Abolition and economic change on the gold coast', in Eltis, David and Walvin, James (eds.), *The abolition of the Atlantic slave trade, origins and effects in Europe, Africa and the Americas* (London, Madison, WI, 1981).
- Vermeulen, C.W., *De Afrikaansche Handelsvereeniging en haar werking; rapport aan den Hoge Raad der Nederlanden* (1880)
- Wesseling, H.L., *Europa's koloniale eeuw: de koloniale rijken in de negentiende eeuw, 1815-1919* (Amsterdam, 2003).
- Wesseling, H.L., 'The Netherlands and the partition of Africa', *The journal of African History* 22, 4 (1981) 495-509.
- Willink, Robert Joost, *De bewogen verzamelgeschiedenis van de West-Centraal-Afrikaanse collecties in Nederland (1856-1889)* (Faculty of Arts, Leiden University, Leiden, 2006)
- Zwier van Sandick, Onno, *Herinneringen van de zuid-westkust van Afrika. Eenige bladzijden uit mijn. dagboek* (Deventer, 1881)

Archiefmateriaal

- Maritiem Museum Rotterdam, Handschriften, H472, *Journal gehouden aan boord van het Nederlandse brikschip 'Biaffra', gevoerd door kapitein H. Evenwel op de reis naar de westkust van Afrika*.
- Maritiem Museum Rotterdam, Handschriften, H753, Dagboek mijner Reis naar Afrika / Dagboek gedurende mijn verblijf in Afrika vanaf 18 augustus 1858., 36.
- Nationaal Archief, Nieuwe Afrikaanse Handels Vereniging, Inventaris nr. 145, 364, Brief L.P. Kerdijk, 15-11-1858.
- Stadsarchief Rotterdam, 41 Archief van familie Muller, 422, Aantekeningen, extracten etc. betreffende Kerdijk en Pincoffs, de Afrikaansche Handels- Vereeniging en haar liquidatie en reconstructie, 'Afrikaansche Handels Vereeniging en haar werking'.

Websites

- http://www.parlement.com/id/vg09lljj57y9/n_trakranen geraadpleegd 22-5-2016.